

הרב אברהם יעקב ראזענפעלד
טול עין דחסידי באטב - 45, ברקלין יצ"ר

בירור מסורות אתרוגי ארץ ישראל המקוריים - המכונים אתרוגי בריסק וחזו"א

מה הם אתרוגי ארץ ישראל המקוריים אשר נרכו עליו רבותינו מדור דור
פנקס המכירות מהנה"צ רבי יונה זאב הערשלער זצ"ל
- והשתלשלות אתרוגי החזון איש בראווערמאן וקיבלניץ

ידוע בשער בת רבים, שרבותינו הקדושים מבאבוב ולמעלה
בקודש בית צאנו זי"ע חיבבו מאוד אתרוגי ארץ ישראל למצוה,
והיות שיש כהיום כמה זנים המתייחסים לארץ הקודש, ע"כ
נכון לברר איזהו מהם באמת מהמסורת.

פרק א' מסורות אתרוגי ארץ ישראל העתיקים

מסורת אתרוגי ארץ ישראל

כבר מאות בשנים השתמשו רבותינו מאורי הדורות עם אתרוגי ארץ ישראל למצוה ד'
מינים, ומאז ומקדם היה מושב בני ישראל קרוב למקום גידולם, ועמדו על המשמר
מימות החורבן, וכמבואר בדברי גדולי ישראל שדרו בארץ הקודש, וכמ"ש בשו"ת מבי"ט
(ח"ב סי' מ"ט) שו"ת רבינו בצלאל אשכנזי (בעל שטמ"ק, סי' ב') שו"ת מהר"ם אלשיך (סי' ק"י) ושו"ת
מהרש"ם (י"ד סי' קצ"ב) ועוד הרבה.

וכמ"ש הגאון רבי מרדכי גימפל יפה זצ"ל אבד"ק ראזינא, ובסוף ימיו עלה לא"י (נרפס בשו"ת
בבתי שלמה סי' מ"ג) וז"ל: ובענין אתרוגי ארץ הקודש, גם לבד המסורה מדורות
קדמונים, ואשר נראה ממהר"ם אלשיך ז"ל שהיו נוהגים מהמורכבים גם דורות הקודמים,
וכן חכמי צפת רבנים ושופטים היו מרחיקים האיסור עד מאד, ועכ"ז היו יוצאים חובתם
באתרוגי ארץ הקודש שגדלו שם, וכנראה מתשובת מבי"ט, ואין מסורה יותר טובה מזאת,
שמהר"ם אלשיך והמבי"ט היו באותו הדור, ועדותם נאמנה ונאמרה זה שלש מאות שנה,

א. תשו"ח להחוקר הנפלא הרה"ג ר' יחיאל גאלדהאבר שליט"א (חתן ש"ב הנה"צ ממאטערסדארף שליט"א)
לעזרתו.

ב. מוח"ז הרה"צ רבי נפתלי הלברשטאם זצ"ל האדמו"ר מצאנז סיפר, שכל בני ונכדי מרן הדברי
חיים זי"ע הקפידו תמיד על האתרוגים ששלחו כולל גאליציא להם מארצות הק', לא רק מחיבת ארץ
הקודש אלא מחמת יחוסם וחוקתם, על אף שלא היו יפים כמו אתרוגים מן השוק, ובמתק לשונו אמר
שהיו נראים כתפוחי אדמה.

והעידו על איסור המורכבים מקדם, ועל היתר אתרוגים הנמועים וידועים בארץ הקודש שמשמשם בהן מאז.

אתרוגי ארץ ישראל באירופא

בדורות הקודמים לא היו שיירות מצויות בין ארץ ישראל לאירופא, וכמעט לא היו מצוי באירופא אתרוגי ארץ ישראל, אבל זה קרוב למאתים שנה התחילו לשלוח אתרוגים מארץ ישראל לאירופא, ולאט לאט נפוץ הדבר, עד ששלחו אלפי אתרוגים מארץ ישראל לאירופא, וכל גדולי הדור שמחו ע"ז, והשתדלו לברך על אתרוגי ארץ ישראל.

וגאונים המפורסמים בעל נפש חיה זצ"ל ומחותנו הגאון בעל אמרי בינה זצ"ל השתדלו הרבה בזה [הגאון בעל אמרי בינה זצ"ל רבה של האשכנזים בירושלים עיה"ק ת"י, ומחותנו הגאון בעל נפש חיה זצ"ל אב"ד קאליש, שניהם היו נשיאי כולל ווארשא, ופעלו יחד למחיית תושבי ארץ הקודש].

והאמרי בינה זצ"ל [שדר בירושלים] פרט במכתב (שו"ת נפש חיה אורח סי' ד) להנפש חיה זצ"ל [שדר באירופא] את המקומות שבהם גדלו האתרוגים המוחזקים ומקובלים מדור דור, אשר משם ישלחו האתרוגים לאירופא, אשר הגאון הנפש חיה השתדל בזה למוכרם ולהפיצם.

ובשנת תרל"ו חתמו גדולי ארה"ק זצ"ל את המלצתם החמה ועדותם הברורה על האתרוגים שנשלחו במיוחד להגאון בעל נפש חיה זצ"ל (שיח חסידים, תשע"ז, עמ' שבו) וז"ל:

אמת מארץ תצמח מאתנו בד"צ היושבים לפני א' בארצות החיים, ארץ אשר אלוקים דורש אותה תמיד, כי האתרוגים אשר נשלחו מאה"ק להרב הגאון הגדול המפורסם מו"ה חיים אלעזר וואקס שליט"א אבדק"ק קאליש הן המה מהגנות שהמה מוחזקים מדור דור בכירור גמור, ביתרון הכשר עפ"י מסורה,

ג. כבר קודם לכן מצינו בספר אגרת הקודש (ח"א עמ' ר"ג) מכתב של הגה"ק בעל התניא זי"ע להגה"ק מבארדיטשוב זי"ע משנת תקס"ד וזל"ק: שמעתי שכ"ק ידיד נפשי קיבל מארץ ישראל תוב"ב ב' אתרוגים לחג העבר. מאד נפלא בעיני אשר לא שלח לי אחד כדרכו בקודש, ובקובץ דרושים (פיעטרקוב) בשם הגה"ק בעל התניא זי"ע דעוד מזמן הרמב"ן אתרוגי אה"ק מוחזקים בכשרות.

ד. הרה"ק משינאווא זי"ע אמר (י"ג אורות ח"א מע"ר קשאנב) שמלבד אחיו הגה"ק מקשאנב זצ"ל הוא מכיר רק עוד ב' אנשים שלומדים תורה לשמה ממש, הגאון בעל נפש חיה זצ"ל, והגה"ק רבי ליבוש ממאשיצסק זצ"ל. בזו"ר היה חתן אחי מרן הדברי חיים זי"ע אחרי שמרן הד"ח בחנו ותהה על קנקנו, נשא ונתן עם מרן הדברי חיים (עי' בשו"ת ד"ח ח"ב י"ד סי' פח, קד, קטו, אבהע"ז סי' קכד, קמו, ח"מ סי' מב, ע"ע שו"ת נפש חיה י"ד סי' סג - ובהקדמת זכרון שמואל ששניהם היו תלמידי המחבר הגאון ר' שמואל זינזויל העלליד זצ"ל מפרעמישלס). מרן הד"ח זי"ע המליץ עליו לרבנות טארניגראד בהיותו רק בן י"ח שנים, ובזיו"ר היה חתן הגאון בעל ישועות מלכו זצ"ל.

ה. יסד שם הכולל "ווארשא-פולין" שבחצרו נבנה הביהמ"ד שבנשיאותו, ובוה החצר "חצר הרב מקאליש" נתקיימו ישיבות הבד"ץ תחת מרותו. ולאחר פטירתו היתה בנשיאות השרף מבריסק זצוק"ל (לשעה ולדורות עמ' 17). הישיבות ביד"ת תחת מרותו של הגרש"ס זצ"ל נתקיימו בחצר ביהכנ"ס החורבה, ושם היה בנין ישיבת עץ חיים.

והמה כשרים בתכלית בלי שום חשש ופקפוק כלל וכלל, וכאשר העידו בגודלן גדולים וצדיקים, ולקחו מהגינות האלה הצדיקים ראשונים כמלאכים. ולכן מעתה חיובא עלינו להודיע לאחינו שבגולה המתנאים לפניו במצוות, שבכל מקום שהמצא תמצא אלו אתרוגים מאה"ק שהמה כשרים על פי מסורה, בוודאי אין לברך על אתרוגי קארפו ואייה שיש עליהם חשש ורינון ורבו המחמירים. ולמען תהיה האמת נהדרת, לגאון ולתפארת, באנו עה"ח ר"ח תמוז תרל"ו לפ"ק, שלש ארצות החיים, ירושלים צפת טבריא. עכ"ל.

בשנת תרל"ה לפ"ק כשהגאון רבי יצחק אלחנן מקאוונא זצ"ל ובית דינו פירסמו איסור על אתרוגי קורפו בעקבות הפקעת שערים, אז השתדל הנפש חי' שבמקום האתרוגי קורפו שהיה נפוץ ישתמשו באתרוגים מוחזקים שבא"י, ואסף חתימות והדפים קול קורא ומכתבים מגדולי הדור שישתמשו למצות ד' מינים אך ורק עם אתרוגי ארץ הקודש.

מלבד החתימות הרבות שנדפסו בשו"ת נפש חיה (שם), נשפך הרבה דיו בהשפעתו למען אתרוגי א"י, בין בחייו ובין לאחר פטירתו, ונתפרסמו הרבה מכתבים ובידורים וחתימות' מגדולי כל הארצות למען אתרוגי א"י שהם בלי חשש מורכב כלל. וכן הם במעלת החזקה והמסורת מדור דור עוד מזמן שדרו שם הב"י והאריז"ל והמבי"ט ומהרל"ח ועוד זו"ע.

ביניהם: הרה"ק השפת אמת, הרה"ק רבי יחיאל מאלכסנדר, הרה"ק רבי יחיאל מאיר מגאסטיני, הרה"ק חסד לאברהם מראדאמסק, הרה"ק רבי קלונימוס קלמן מניישטאט בן הרה"ק הגוטער איד מניישטאט, הרה"ק ר' אלימלך מגראדזשיסק (ילקוט פרי עץ הדר, יח), הגאון בעל תורת חסד מלובלין, הגאון בעל בית יצחק (פרי עץ הדר תר"ם, עמ' 1), הגאון מהרש"ם (שם), הגאון בעל מחזה אברהם (שם עמ' 3), הגאון רבי נתן נטע סג"ל לאנדא מאושפיצין בעל כנף רננה (שם עמ' 25), הגאון בעל מקדש מעט (שם עמ' 27), הגאון בעל אמרי יושר (שם עמ' 18), הגאון בעל הרי בשמים (שם עמ' 2), וזכותם יגן עלינו, ועוד צדיקים קדושי עליון.

הגה"ק בעל האבני נזר זצ"ל מסאכאטשוב כתב כמה תשובות להלכה במעלות אתרוגי א"י (או"ח סי' תפג והלאה, חו"מ סי' קטו). בשנת תרנ"א לפ"ק נסעו הגה"ק בעל שם משמאל זצ"ל בן האבנ"ז וגיסו הרה"ג רבי מאיר זצ"ל חתן האבנ"ז לאה"ק בשליחות האבני נזר (אביר

1. בספר ביכורי שלמה (בראש הספר וסי' כה והלאה), בילקוט פרי עץ הדר מהרה"ג ר' יהודה נח מבארנוב ז"ל פיעטרקוב תרנ"ח, ילקוט פרי עץ הדר מהרה"ג ר' שלמה מארקוס ז"ל קראקא תר"ס, ובתירושו ויצהר (סי' מט).

2. אביהם של הישמוח ישראל והתפארת שמואל זצ"ל שגם הם קנו אתרוג מא"י (ראה "כרמנו" ער"ה תשס"ב עמ' 4), מכתב של הישמוח ישראל (ראה ראש משפחת מינברג עמ' 208).

3. בן המאור ושמש. צילום כת"י של הנפ"ח זצ"ל אליו בשנת תרמ"ז, ב"מוריה" (שנה כו, גליון ד-ה, עמ' סב).

4. אבי החובת התלמידים. ראה ברם החסידות (ח"א, עמ' ק) מכתב הנפ"ח זצ"ל אליו.

5. שו"ת תורת חסד סי' לד.

הרועים ס' רא), ובחזרתם הביאו איתם אתרוגים שמכרם הרה"ג רבי שלמה אלטר זצ"ל אחי השפת אמת זצ"ל (הצפירה, שנה יח נומ' 213, כ"ח אלול תרנ"א, מסורת האתרוג י-ם תשע"ה עמ' עט).

באונגארן נתעורר בזה הגאון בעל פרי השדה מבאניהאד זצ"ל וחיבר ע"ז קונטרס 'פרי עץ הדר' מחובר להקובץ וילקט יוסף (שנה ט' פאקש תרס"ז), וקיבץ שם מכתבים מגדולי אונגארן: הגאון בעל דעת סופר מפרעשבורג ובית דינו, הגאון רבי קאפל רייך מבודאפעסט, הגאון מהר"ש ראזענבערג מאונסדארף, הגאון בעל באר יצחק ממטלשאווא, הגאון בעל לקומי סופר מפאקש, הגאון מהר"ם סופר ממיסא-פערעד, הגרמ"צ פוקס מגראסווארדיין ועוד". וכתב שקיבל חתימות מהנה"ק בעל כנסת יחזקאל מדעעש ומהגאון בעל זכרון יהודה מסאטמאר ומהגאון בעל התעוררות תשובה, וכן נרפס שם מכתב מהגאון מאלטשטאט". עוד כתב שם דבאותו הזמן ערך גם הגאון בעל מעשי למלך מווייצען מכתבים לגדולי ישראל למען הדבר הזה. גם הנה"ק בעל ערוגת הבושם" מחוסט זצ"ל פעל לענין זה הרבה וערך מכתבים לגדולי ישראל שישכים עמו שיקנו אתרוגי א"י ולא מקורפו, ומהם קיבל מכתב מהרה"ק הקדושת יו"ט מסיגוט זי"ע לקנות אתרוגי א"י כדי לסייע העובדים באה"ק".

בשנת תרמ"ב לפ"ק עשו תגרי קורפו הסכמה ביניהם ליקר את השער של האתרוגים, וקמו והתאספו יחד האחים הקדושים בני מרן דברי חיים זי"ע בצאנו וחזתמו יחד (קדושת אהרן צאנו מכתב ב) אוהרה חמורה לכל הסוחרים השוהים בעיר הנמל טריעסט, וז"ל:

יום ה' לסדר עשיתי ככל אשר צויתני (תבא) תרמ"ב לפ"ק צאנו

שוכט"ס להנגידים המופלאים סוחרי האתרוגים היושבים כעת בעיר טריעסט הן ממדינתנו והן ממדינת הגר הי"ו

לאשר שמענו את אשר עשו העמלקים מוכרי אתרוגים, שעשו להם יד אחד ליקר השער הרבה להפשיט את עורות הקונים ולדחוק את אחב"י לבטלם ממצוה ח"ו, באם לא יתנו להם הון רב, כי באם ייקרו כ"כ שער של כל אתרוג ואתרוג מי יודע עד היכן יעלה מחיר אתרוג שיהי' כשר עפ"י דין, לכן בהיותינו ביחד בפ"ק הנ"ל גמרנו בדעתנו להודיע לכם אשר עפ"י דין שבשו"ע, שבאם המוכרים מיקרים השער יכולים אנחנו לעשות בינינו שלא לקנות כלל, ובפרט אפילו באם לא נקנה אצלם, ביכולתינו בעזהשי"ת להשיג אתרוגים מאה"ק ומיעניווע.

לכן באנו באזהרה רבה להזהיר אתכם שלא תתנו להם יותר מכפי שנה העברה, ובאם יתן איזה סוחר יותר, אזי לא יקנו אחב"י אצל הסוחר הזה שום אתרוג,

יא. נכון לצייץ מש"כ בס' קב חיים (מועדים) דהגאון בעל לבושי מרדכי ממאד זצ"ל השתדל לברך על אתרוג של א"י.

יב. עי' שו"ת ברכת חיים סי' ז.

יג. בעתון אלגעמיינע אידישע צייטאנג, פעסט (תמוז תרנח).

יד. שם, ובקדושת יו"ט החדש (ח"ב עמ' ת"כ).

ובטוחים אנחנו שהגאונים מלבוב, ומקראקא, ומבעלזא, וסטאניסלוב, ויתר גאוני וצדיקי מדינותינו וגם גאונים וגדולים ממדינת אונגארן יסכימו עמנו, וכבר הודענו להם במכתב ובקשנו הסכמתם לזה, לכן הזהרנו בנפשכם שלא להפסיד מעותכם חנם, ולא תתנו להם יותר מחירם משנה העברה, ומי יעבור ע"ז יתחרט, כי ישארו לו כל האתרוגים עד אחר החג, ואנחנו ניקח אי"ה אתרוגים ממקומות הנ"ל, ובאם תראו שיעמדו בתוקפם עד יום או יומים, ביכולתכם לקנות תיכף אתרוגים מאה"ק וגם מיענוואר, ויקחו אותם אהב"י למצוה.

דברי הכותבים למען המצוה להציל העשוקים מידם ולהרים דגל התורה"ק

הק' יחזקאל שרגא הלברשטאם אבד"ק שינאווא

הק' דוד הלברשטאם אבד"ק קשאנוב

הק' אהרן הלברשטאם אבד"ק צאנז

הק' שלמה הלברשטאם אבד"ק באבוב

הק' ארי' לייבוש הלוי חוב"ק מאשיצסק

הק' ברוך הלברשטאם אבד"ק גארליץ

הק' משה הלברשטאם חוב"ק בארדיוב

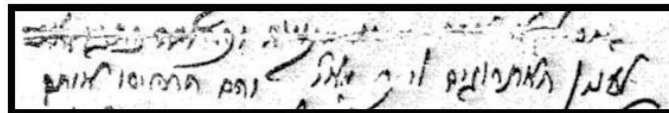
וממכתבים שכתבו לגדולי ישראל נשאר לפליטה המכתב להגאון בעל הקול ארי' זצ"ל

(קובץ ד' מעמ' רי, ובקובץ ו' מעמ' קמג).

הגה"צ אב"ד לאבאווא זצ"ל תלמיד כ"ק אדמו"ר מהר"ש הראשון זי"ע בווישניצא, העיד בתרפ"ה לפ"ק (אבני אש מכ' לה) על הרה"ק רבי ישעיה ממשחויב זצ"ל שהיה לו אתרוג א"י. וכן חו"ז הגה"ק רבי אברהם שלום מסטראפקוב זי"ע בנו של הגה"ק משינאווא זי"ע בירך על אתרוג מא"י, וכן הרה"ק מקאלשיץ זצ"ל.

הגה"ק משינאווא זי"ע חתום ג"כ שם במכתב הנ"ל, וכתב גם בעוד מכתבים (דברי יחזקאל החדש מכ' יט-כ) וזל"ק:

דברי הרבנים הגאונים כמו הרב מפיעטרקוב [הנפש חי'] וחותרנו הרב מקוטנא [הישועות מלכו] שכתבו שנכון לקנות אתרוגים של א"י, שיהיה ריוח להעניינים היושבים שם על התורה והעבודה וכו'. שהרב מקוטנא וכדומה כתבו זאת לענין האתרוגים ליקח מא"י וכו'.

מכת"י הגה"ק משינאווא זי"ע, "שהרב מקוטנא וכדומה כתבו זאת לענין האתרוגים ליקח מארץ ישראל"

הגאון בעל נפש חי' ערך מכתבים לכל גדולי וצדיקי פולין וגאליצא, ואף טרח בעצמו להמציא אתרוג לכל צדיק וצדיק כפי אוות נפשם הטהורה⁶. מדברי הגה"ק משינאווא זי"ע נראה שהוקיר פעולות הנפש חיה זצ"ל שביחד עם חותנו הגאון בעל ישועות מלכו זצ"ל פעלו למען אתרוגי ארץ ישראל.

בשנת תרמ"ו נסע בעל נפש חיה עם חותנו הגאון בעל ישועות מלכו זצ"ל לארץ הקודש, כדי לראות מקרוב גידול האתרוגים. לא חסו על טירחת גופם וכבודם, ולקחו על שכמם הנסיעה כבידה לאה"ק לעשות פעלים בזה, מסרו נפשם למען אתרוגי א"י, למעלת החשיבות של אתרוגי א"י ולהחזקת עניי א"י.

בשנות התר"ל לפ"ק נמנו בשביל בעל נפש חי' פרדם גדול בכפר חייטין (שו"ת או"ח סו"ס א), ובשנת תרמ"ז בחזרתו מנסיעה הנ"ל כתב לרבני הגולה (תולדות הנפ"ח עמ' 69 מכתב כה) וז"ל:

ב"ה יום ו' אלול תרמ"ז לפ"ק פיעטרקוב. לכבוד הרבנים גדולי ישראל וגאונים, אשר על דגלם חונים, וצבאות ישראל אליהם פונים, יהי שלום בחילם, ובהיכלם, כבוד אומר כולו.

אני עבדכם, באתי בתפלה ובבקשה ובכריעה לפני כבוד מעלתכם, שתטו אזניכם לבקשתי בדבר אתרוגי ארץ הקדושה, אשר רבת שבעה לה נפשי עמל לנטוע עצי אתרוגים בארץ הקדושה, ולהביאם ממקומות המוחזקים בכשרות, מימי הקדושים הראשונים אשר היו "מלאכים ממש" ולא "כמלאכים", כמו הרמב"ן הקדוש והאר"י הקדוש והב"י הקדוש, אך היה משחת מראיהם מרוב ימים אשר עברו עליהם בלא השגחה. ורבות יגעתי להושיב גננים לעבדם ולשמרם, ובכל אלה לא היה עוד אתרוגים יפים ומהודרים עד השנה הזאת, שהייתי בעצמי שמה בשנה העברה, אשר נסעתי לשם בסכנות נפשות ממש, בין רוצחים ושוודדים ופריצי חיות.

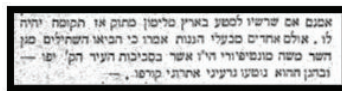
ובלילה אחת לנתי במדבר לא במלון אורחים, ושמעתי בלילה קול הומיה, כקול המון על יומא דשוקא מכל עברים, ואח"כ נודע לי כי זה היה קול צעקת זאבים. רכבתי על פרדות ביום ולילה אחת לערך חמשה עשר או ששה עשר שעות, אשר לא הסכנתי בזה מעודי עד היום ההוא. ו"שבת" נשאיתי במדבר, כי לא היה ביכולתי להגיע קודם השבת אל מקום הגנות, אשר שם חכו עלי גדולי ארץ הקדושה. ובע"ה תיקנתי הרבה והביטו עיני בשורי, כל החסרונות אשר היו עוד שמה, אם כי לא הייתי שמה רק מספר שעות כי ירט הדרך לנגדי וכו'.

⁶ שפע חיים (ירח האיתנים ח"ב עמ' ב), כרמינו (גליין ח' עמ' 6). יש הרבה מכתבי הנפ"ח בקובצים וספרים ובכת"י.

אתרוגי קורפו בארץ ישראל

בדורות הקודמים היו היהודים בארץ ישראל לוקחים לאתרוג של מצוה, אתרוג אשר גידלו ביערים ובכפרים באה"ק, ובררך כלל היו אילני האתרוגים משל הערביים, ויש אשר היו גם מפרדסי היהודים שנמטעו שם מאילני הערביים, ואתרוג זה היה בחזקה ובמסורה בחזקת בלתי מורכב.

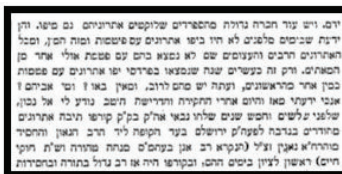
ובשנות הת"ר לפ"ק נתחדשו בעיה"ק יפו ת"ו פרדסים משוכללים שנמטעו מגרעיני "אתרוגי קורפו", ותוארם שונה מאתרוגי עתיקי א", שאתרוגי קורפו הוא כמגדל מפואר, בליטותיו קטנות ונהדרות, חוטמו מתחדד קצת, דפנותיו מעוגלים ותחתיתו ישר, והעיקר שיש לו פיטמא כמבע, משא"כ העתיקים נושרים רוב רובם מהפיטמאות במהלך גידולם, והוא בתואר גם בלתי מאוזן, בליטותיו גסות, מובן שהחדש היה יותר מבוקש לקונים.

נטיעת אתרוגי קורפו ביפו ת"ו ע"פ הקונטרס פרי עץ הדר (י-ם תרל"ה, עמ' 6)

היפו-קורפו מימין והעתיק משמאל, ע"פ תמונה מא"י תרצ"ו לפ"ק

נטיעת אתרוגי קורפו ביפו ת"ו ע"פ הר"ר יעקב הלוי ספיר ז"ל (הלכנו יד, ג כסלו תרל"ה, עמ' 109)

כשהתחילו להביא אתרוגים החדשים לשוק, היה ריגון בירושלים עיה"ק שמרכיבים בפרדסים בעיר יפ"ר, ושלחו הבר"ץ בקיץ תרל"ז לפ"ק שלשה רבנים בקיאים לברר המצב. הם הלכו ובדקו, ואכן מצאו אילנות שניכר בהם להדיא הרושם של איחוי ההרכבה בגזע סמוך לשורש. גם מצאו שם עצים שלא היו ניכר להם סימן של הרכבה, אבל פירותיהם היו בתואר קורפו.

אחר כך בחורף תרל"ח לפ"ק בדקו המשלחת כל הגנות הארץ לארכה ולרחבה, כולל גנות עתיקים מאתרוגי א"י המוחזקים שאותם מצאו נקיים מכל מורכב, ואישרו הבר"ץ שבהם לא שייך כלל החשש "תולדות מורכב", אבל גנות החדשים שביפו (מאתרוגי קורפו) שהיה להם סימן איחוי הרכבה היה בחזקת איסור, וגנות שלא היה להם סימן איחוי ההרכבה היתה דיון בבי"ד מה לעשות.

וז"ל הביד"צ על אתרוגי החדשים שלא מצינו סימן מורכב:

והנה נשאר גם על הבדוקים חשש אולי המה שתולים מאילן מורכב (כלומר תולדות המורכב), ובדבר הזה אין שום סימן להכירו, וע"ז ישבנו ועיינונו עפ"י דתוה"ק והסכמנו אשר עפ"י הדין אין לחוש לזה כלל כי אם באנו לחוש לזה לא נשאר לנו אילן אתרוג בעולם, לכן כל אילן ואילן אשר יובדק ע"י מומחים שאינו מורכב אין לנו לחוש אולי הוא שתול מאילן מורכב והוא כשר לכל הדיעות בלי שום פקפוק וכו', כל זה הסכמנו אנחנו בד"צ הח"מ, ובאופן שיסכים עמנו גם הרב הגאון מוהר"ר מאיר אויערבאך יצ"ו וכו'.

הבדיקות נתקיימו ע"י הבר"ץ האשכנזי שבמרות הגאון בעל אמרי בינה זצ"ל. באייר תרל"ח נסתלק האמרי בינה לחיי העוה"ב, והבר"ץ בצירוף חתימת הראשל"צ הגאון רבי אברהם אשכנזי זצ"ל אישרו מסקנת האמרי בינה להכשיר הגנות שלא היה להם סימן ההרכבה. עם זאת הכריזו על התמנות מהר"ש זלמן לעזרי"ל וז"ל לפקח ולבדוק האילנות בכל לקיטה, ולשמור שלא ילקטו מהעצים המורכבים.

על פסק בי"ד זה ערערו הרבה, וז"ל בקונטרס פרי עץ הדר: מכל אלה הטעמים הגלויים והידועים לא רצה הגאון המובהק המפ" מו"ה מאיר אויערבאך להסכים על דבר הפסק מהבר"צ, ונהפך הוא כי ערך מכתבים ערך להגאון המובהק מוהר"ר חיים אליעזר וואקס שליט"א שלא ימכור מן האתרוגים אשר שלחו תגרי יפו. אמנם בסוף חורף דנא כאשר בעוה"ר גברה החולי על אדמו"ר הגאון מה"ר מאיר אויערבאך זלה"ה עד אשר דבר לא היה לו בשום עסק וענין כלל וכלל, כאשר יעידון כל תושבי העיר הק' ת"ו, והנה פתאום יצא חתימתו בהסכם על הפסק ב"ד הנ"ל, ההסכמה הנ"ל אשר יתמהו עליה יושבי ירושלים אשר שמעו את ההיפך מפי הגאון מהרמ"א ז"ל בעת היה בבריאתו, הדפיסו תגרי יפו ועליהם בנו דיש להכשיר אתרוגי יפו הבדוקים, ואין איש מיושבי אה"ק אשר יקבל עליו אחריות ההסכמה הנ"ל, ע"כ.

זו. לדברי פריעה"ד (י-ם תרל"ח, עמ' 7) נמכרו אתרוגי יפו-קורפו ב' שנים בתורת אתרוגי קורפו, עד שנודע הדבר.

גם הגאון רבי שמואל סלאנט זצ"ל רבה של ירושלים לא נחה בפסק ב"ד זה, אבל לא פירסם דעתו ברבים, אבל בכתבים¹⁰ לגדולי ישראל כתב כן מפורש, וז"ל במכתב להגאון רבי יצחק אלחנן מקאונא זצ"ל:

כי יש לחוש מאד על השתילים ונטיעת הנלקחים מהאילנות המורכבים שמה אתרוג בלימון, ובוזה אין שייך בדיקה אם כי הגאון מוהר"ז מרגליות (הבית אפרים¹¹) דעתו להתיר בזה, אולם רבים החולקים עליו ה"ה הגאון מוהר"ל מפלאצק ז"ל בתשו' בגדי ישע והגאונים בעל בית מאיר ומוהר"ע איגר זצ"ל, ומה שכתבו הרבנים בתעודתם על הכדוקים ביפו כי אם באנו לחוש לנטיעות אין לנו אתרוג כשר, במח"כ לא כן הוא, כי במקומות ידועים ומוחזקים מדור דור שאין ביניהם חשש מורכב בעולם וגם עתה לא נמצא כם אף אילן אחד מורכב באלה, ודאי אין לחוש לנטיעות שבהם.

ובסוף דבר לא הסכים הבי"ד בירושלים להתיר תולדות המורכב, רק התיר גני אתרוגי החדשים שנטעו מאתרוגי קורפו במקום שאין ראי' שהם תולדות מורכב, ובצירוף שיהיה להם משגיחים שאינם מורכבים.

הנפש חי' זצ"ל פעל למכירת אתרוגי א"י וקנה מכספו כל האתרוגים לאלפים שיצאו מאה"ק ת"ו כדי למכרם בחו"ל¹². בד' אב שנת תרל"ח פירסם בקול קורא עם התימות רבות¹³ שאמנם נתברר שיש מורכבים בא"י, אלא שמצאו אופן בטוח לבדיקת אילנות מסימני הרכבה. והוסיף בזה"ל:

ואנכי בעזה"י העמדתי שם שומרים ומשגיחים על הדבר גדול הזה, גדולי ישראל, ובראשם מצד הפרושים, הרב המאור ה"ג הצדיק מו"ה זלמן נ"י בהרב ה"צ מו"ה נחום ז"ל¹⁴, אשר הוא מפורסם לאיש צדיק בכל דרכיו, ואיש

י"ו. תורת רבינו שמואל סלאנט (חלק א' סימן י"ב).

י"ח. בית אפרים (ארח סי' נו) המכשיר תולדות מורכב. וכ"ק אדמו"ר הגה"ק מהר"ש זי"ע אמר שבכל גאליציא פסקו כן בדיעבד, וכ"פ המנח"א זצ"ל (חד"ג סי' עז) לדינא וכ"כ בשם כ"ק אדמו"ר מסאטמאר זצ"ל (טהרת עמ' רמד).

י"ט. עד לפטירתו בשנת תרמ"ט. כ"ז ע"פ הגרש"ז בהר"ן זצ"ל (מסורת עמ' קטז).

כ. צילום הכת"י מהנפ"ח במסורת האתרוג (עמ' סא) והעתק החתימות בטהרת האתרוגים (עמ' תסו הער' 114).

כא. הגה"צ רבי שלמה זלמן בהר"ן זצ"ל עלה לאה"ק בילדותו בשנת תר"ה לפ"ק עם אביו הגאון רבי נחום זצ"ל אבד"ק שאדיק שעזב רבנותו בפולין כדי לחונן עפר ארץ הקדושה. ולאחר פטירת אביו במגפה נוראה בשנת תרכ"ו המשיך בדרכו להרביץ תורה בישיבה שבביתו (מדמויות ירושלים עמ' רי). היה מקורב מאוד להאמרי בינה ולהנפש חי' זצ"ל ואח"כ להשרף מברסק זצוק"ל. הקים השכונות "מאה שערים", "בית ישראל" ועוד במסני"פ, ופעל להגנת החינוך והשביעית ב"ועד משמרת הקודש" ו"אגודת שומ"ת" עם השרף ותלמידיו. נתמנה מהשרף ורבי שמואל סלאנט זצ"ל למפקח בשחיטה האשכנזית, ומילא תפקידו שלא על מנת לקבל פרס. נלב"ע בכ"ד אדר תר"ע לפ"ק.

[רבי נחום שאדיק זצ"ל נטמן ליד חבירו הגה"צ רבי יוסף זונדל סלאנט זצ"ל שנלב"ע בהבדל י' יום. האמרי בינה זצ"ל נתן פתקא ביד רבי יוסף זונדל כשנפטר שיגלה סיבת המגפה לג' אנשים, ביניהם

אמונים, אשר אף אי יחבי לי' כל חללי דעלמא, לא ישנה בדיבורו. ומצד החסידים האחים הצדיקים בני הרב הקדוש מלעלאו זצ"ל.

פרדסי אתרוגי העתיקים

מאז ומקדם היו המקומות לאתרוגי א"י בסביבות ירושלים חברון ושכם, וכולם היו נקראים "כפרי ירושלים" אשר שם גידלו במצב פראי ויערי ממש, והיו סמוך להישוב אשר היה בערי ירושלים חברון ושכם, אשר שמה ישוב מימי קדם אשר דרו שם הראשונים וגדולי מאורי הדורות [כמו השלה"ק והמרלב"ח והראשית חכמה והחסד לאברהם ועוד אשר דרו בעיה"ק חברון, ומשנת הת"ר היה שם ישוב גדול מחסידים ואשכנזים ובעיקר מחסידי חב"ד אשר דרו שם בצוואת רבם הרה"ק האדמו"ר האמצעי זי"ע]. המקומות סביבות ירושלים הם "ליפתא", "בית נאקוב" [הנקרא "כברה"], "סוכא", ו"קולניא [מוצא], וסביב בית לחם המקומות "כפר בתיר", ו"ארמאז" (עיטם), וגם בעיר שכם גדלו אתרוגים, אבל בכל מקומות האלה לא היו הרבה אתרוגים. אבל עוד מקום היה באמצע א"י "אם אל פחם" [בין צפת לשכם], ושם היו פרדסים הרבה של אתרוגים שהיה גם במצב יערי, וכל אתרוגי המקוריים היו נקראים בשם כללי "אלפאכער אתרוגים".

הפרדסים באום אל פחם היה בחכירות הכולל של ק"ק הספרדים, ובהתחלת הת"ר עזבו הכולל של הספרדים את פרדסי אום אל פחם, ונטעו פרדסים בעיר יפו [ושם נטעו מאתרוגי קורפו כנ"ל], ועבר החכירות של פרדסי אום אל פחם למשפחת סלאנט, ה"ה הרה"ג רבי בנימין בינוש סלאנט בן הגאון רבי שמואל סלאנט זצ"ל ובשנות דודו (אחי אמו) הרה"ג רבי יהודה ליב סלאנט בן הצדיק רבי יוסף זוגרל סלאנט זצ"ל, ובשנת תרל"ה חיברו

לרש"ז בהר"ן. אכן נתגלה לו בחלום, ואמר שכן צריך להיות קודם ביאת המשיח (פירסום הלב העברי זצ"ל בעמוד היראה"ה שנה א' חוברת א-ב, ביט אייר תרכ"ו). גם זקני הגה"ק רבי נפתלי צבי פרוש זצ"ל (הראשון, ואבי משפחת פרוש בירושלים) נפטר במגיפה זו, ועל בירור מקום קבורתו בהר הזיתים מובא מעשה פלא ב'שלשה דורות בירושלים' (עמ' 19) שכתב דר"ז הגה"צ רבי נפתלי צבי פרוש (השני) זצ"ל מה ששמע מאביו רבי שלמה זלמן זצ"ל וז"ל: בחודש אלול ה'י' זה רק חודשיים לפני הסתלקותו (של אבי אביו רבי נפתלי צבי הראשון), נפטר אחד מחכמי ירושלים. ולפני שיצא ללוות את המת ירד לטבול במקוה טהרה שבחורבת רבי יהודה החסיד, נטל אתו את בנו (רבי שלמה זלמן) ושלא כמנהגו מאז עלה לירושלים והלך ללוות את המת עד לבית העלמין שעל הר הזיתים. משנסתם הגולל והמלווים חזרו לביתם נשאר סבא (רבי נפתלי צבי), עלה על אחת הגבעות המשקיפות אל הר הבית, התחיל בקריאת ספר תהלים בדמעות שליש. אבא ע"ה שהי' אתו בשעה זו, ה' מספר שהאדמה במקום נרטבה מנחלי הדמעות עד שאפשר ה' לעשותה כמין טיט, ובסיומה של אותה תפילה נרגשת אמר כלאחר יד, מקום זה יפה לקבורה משום שהוא משקיף אל מקום המקדש. כאשר חזרו לביתם ירד אל מעין השילוח במקום המקובל במקוה של רבי ישמעאל כהן גדול וחזר אל ביתו מבלי לספר לאיש את הסיבות שהניעו אותו למעשה זה. במוצאי שבת שלאחר מכן ערך את צוואתו... בחודש חשון תרכ"ו פקדה את ירושלים מחלת חולירע קשה, שהפילה חללים רבים וביניהם ה' גם סבא (רבי נפתלי צבי פרוש). אראלים נצחו את המצוקים ונשבה ארון הקודש, בליל שבת קודש ח' לחדש מרחשון תרכ"ו. כבוד גדול עשו לו במותו, בפקודת רבה של ירושלים מרן הגאון רש"ס זצ"ל הכניסו את מיטתו לחצר רבי יהודה החסיד... במספד גדול שנערך לו ע"י הגה"צ רבי נחום משאדיקוב זצ"ל... בדברי הספדו אמר רבי נחום, כאשר כולנו סיימנו את חמשה חומשי תורה בשמחת תורה, סיים המנוח ש"ס בבלי, ירושלמי, ספרי, ספרא, מדרש, מבילתא, וכל ארבעת חלקי ש"ע שהי' בקי בהן ע"פ סעיף קטן.

השותפים הנ"ל את הקונטרס 'פרי עץ הדר' למען מהרת אתרוגים העתיקים והחששות באתרוגי החדשים.

עוד בשנת תרל"ה רצו הנאונים האמרי בינה ונפש חי' והגרש"ם זצ"ל לקנות כל ככר יריחו^כ כדי לגדל שם אתרוגים המקוריים, ולבסוף לא בא לידי מעשה, ויסדו חבורת פתח תקוה למטרה זו, ונטעו שם אתרוגים [בין החבראי נמנו רבי בנינוס סלאנט עם דודו רבי יהודה לייב סלאנט ורבי שלמה זלמן בהר"ן], וגם נטעו אתרוגים בכפר חייטין [סמוך לטבריא], ואח"כ נטעו משפחת סלאנט אתרוגים המקוריים בכמה מקומות, ומהם בעקרון וביפו, ובמשך השנים חכרו גם פרדסים ביריחו ונטעו שם אתרוגים מקוריים^כ (הצפירה גליון 186). מקום הגידול באזור יריחו הוא על גדות נחל "ואדי קלט". ובמשך השנים היו עוד סוחרים שנטעו אתרוגים המקוריים באזורים הנ"ל, [עי' לקמן שאא"ז רבי מאיר צבי הערשלער היה לו פרדסים בואדי קלט, וגם שתל אתרוגי המקוריים בעין פארה על דרך שכם, ובעין סולטאן סמוך ליריחו].

מאז נתמעטו אתרוגי אום אל פחם, ואנשי ירושלים עיה"ק היו מהדרים דייקא על אתרוגי הכפרים^כ, משום שהיה יותר במצב יערי, והיה סמוך למושבותם ממש, וגם מאתרוגי "ואדי קלט" שהפרדסים דשם היו באופן פרעי, ועיקר האתרוגים המקוריים אשר הדרו הנקיי הדעת שבירושלים בשנות התר"ע היתה האתרוגי כפרי ירושלים ואתרוגי שכם ואתרוגי ואדי קלט.

למה אין חשש מורכב בעתיקים

והטעם שהעתיקים לא היה חשש מורכב, מפני שהמרכיב לוקח יחור המגדל פירות יפים ומרכיבו על שורש חזק ממין אחר, שהפירות יוצאים כביחור העליון במקורו, לכן הרוצה להרכיב יקח משל קורפו שהם מפוארים ובפיטמא, ולא מהעתיקים שאינם יפים כל כך ונמכרים רק למדקדקים.

כב. בהלבנון (יב תמוז תרל"ו) "לקנות את כל ככר ארץ יריחו אשר כולו משקה וטוב לעצי פרי עץ הדר וכו", גנזי אבות (ש"ת שונות סי' 1) מוסד היסוד, שלשה דורות בישוב.

כג. נטע בשנת תרנ"ג. קובץ שערי ציון (שנה ב' סי' טז ע"ש, נראה שרק או יצאו מערלה וע"כ היה חסר תארום).

כד. בס' פרקים בתולדות הישוב הישן (עמ' 169 הע' 1) ב' דאתרוגי ליפתא היו חביבים ביחוד אצל הגאון מהרי"ל דיסקין.

גם להסיבה שמרכיבים מחשש מחלות, שייד רק במקומות שהביאו לשם שתילים מחוץ לארץ ונדבקו בהם נגפי האילנות, אבל העתיקים שהם מארץ ישראל מדור דור, לא שייד בכלל נגפי האילנות, ואדרבה היו מרכיבים ענף מהחדשים על שורש העתיקים כדי ששורש העתיקים יצילם מנגפי האילנות, וזה היה נקרא "הרכבה כשרה" שמרכיב אתרוג באתרוג, דהיינו אתרוג מזן אחד באתרוג מזן אחר (מהרת עמ' רעה).

תקופת השרף מבריסק וצוק"ל

הגאון הקדוש רבי משה יהושע יהודה ליב דיסקין וצוק"ל נולד בעיר הוראדנא, שימש ברבנות לאמזא שקלאב קאוונא ובריסק, עלה לאה"ק במנ"א תרל"ז לפ"ק, ובפמזית הגאון בעל אמרי בינה וצ"ל בשנת תרל"ח מילא מקומו. היה שרף אלקי, שחכמי ירושלים של מעלה השכימו לפתחו והתבשמו מאור תורתו. נלב"ע בשנת תרנ"ח לפ"ק.

לאחר שנפטר הנפש חיה, נתמנו שני תלמידי השרף להשגיח על האתרוגים מפני המורכבים, והם הגאון רבי נפתלי הירץ הלוי וויידנבוים וצ"ל אבד"ק יפו, והגאון רבי שאול חיים הורביץ וצ"ל מדובראוונא ר"י מאה שערים. בזה הזמן עלו עולים לאלפים, יסדו מושבות ונטעו פרדסים, אבל מספר המשגיחים נשארו כבתחילה, ולכן לא לכל המקומות הגיעו המשגיחים ורבו המרכיבים, ולכן שלחו תלמידי השרף¹ מכתבים לחו"ל, שלא יקנו עוד אתרוגי א"י עד שיהיו די משגיחים לכולם וכל קופסא חתומה מהמשגיח.

ובשנת תרנ"ה פירסם הגאון רבי שמחה הלוי באמבערגער וצ"ל אבד"ק אשאפענבורג מח"ס זכר שמחה, בתל תלפיות בזה"ל:

בשנה העברה [תרנ"ד] חקרתי אצל "גדול אחד נ"י בארץ הקדושה תוב"ב", והושב לי דבר במכתב, וז"ל: בדבר אשר שאל, אולי יש בידי מקום נאמן ומוסמך לקנות שם אתרוגים בלי חשש מורכב. הקשה לשאול באופן כזה בריחוק מקום "כי גם בקירוב מקום צריך יגיעה וטירחא", מכל שכן לצורך הכלל. ואשר בידינו להודיע בזה, כי אם ימצא שם במרחק בקי היודע להבחין במראית העין, אשר יאמר עליהם כי המה ממקומות אם על פאחים או חיתין – המקומות הללו מוחזקים בהכשר משנים קדמוניות, "וניכרים לבקי במראית עין". "ויש עוד מקומות שלא שלטה עליהם עדיין חשד ההרכבה", אבל קשה שימצא שם בקי ומכיר. אבל ממקומות אלו, לפי שגדלים שם הרבה, אפשר שימצא בקי שם להכירם מחמת דשכיחי יותר, ויכול מע"כ לסמוך על

כה. כולם פעלו יחד בועד משמרת הקודש ע"פ חוראות השרף שלא חתם בחייו רק פעמים ספורים, ותלמידיו הנאמנים מיעטו להשתמש בשמו (מארי דארעא ישראל מהד"ק עמ' קפג). אף האדר"ת וצ"ל (עדות גליון ט"ו עמ' 1) חקר מהגרנ"ה וצ"ל דעת השרף באתרוגי שביעית, והשיב שמסתמא לא ישיב בעצמו. בהיתר המיוחד בשמיטה דשנת תרנ"ו, יש בת"י מהגרנ"ה (הר המור שביעית עמ' קט) ושם כתב שהשרף לא הצטרף אלא שלא מידחה (ראה קובץ מכתבים ב"ב תשנ"ו, עמ' עג).

כו. מסורת האתרוג (עמ' פה, צב). ועל אחד מהכתבים חתום הגה"צ מדובראוונא וצ"ל הנ"ל.

חזקתם הראשונה עכ"פ¹².

"הגדול" אחד נ"י בארץ הקדושה" הוא אחד מגדולי בית מדרשו של השרף מבריסק זצוק"ל, ומבואר מדבריו דאף שפקד השרף זצוק"ל שלא לקנות מאתרוני א"י, היינו דוקא אתרוגים החדשים שהם מאתרוני יפו-קורפו, אבל יש לקנות מאתרוני א"י העתיקים שהם מאום אל-פאחם" ו"חיטין", שמהם יש כל כך הרבה עד שיתכן גם בחו"ל בתביעות עין לעמוד על תוארם.

גדולי הדור והצדיקים הקפידו ליקח אתרוג ארץ ישראל המקורי

ובכן אף שנתמנו משגיחים לבדוק ולברר אתרוגי יפו, היו הרבה פרדסים ומושבות ולא היו יכולים לברר הכל על נכון, וגם הבדיקות לא היו בהם לברר אם הוא תולדות מורכב, ובעיקר שאתרוגי יפו לא היו אתרוגי ארץ המקוריים המקובלים מדור דור, מימות הב"י והארז"ל, ולמעלה בקודש, אלא היו מאתרוני קורפו, והשרף מבריסק הזהיר על כל זה, לכן נקיי הדעת ומדקדקים במצות הקפידו להשתמש באתרוג ארץ ישראל המקורי, אשר גידלו ביערים ובכפרים באה"ק, ובדרך כלל היו אילני האתרוגים מפרדסי הערביים, ויש אשר היו גם מפרדסי היהודים, ואתרוג זה היה בחזקה ובמסורה בחזקת בלתי מורכב¹³.

וכן יש מכתב בשם הרה"ק מהר"י מבעלזא זי"ע לשלוח לו אתרוג מארץ ישראל שאין לו שום חשש ופקפק והם מאום אל פאחם וחיטין (קול מחזיקי הדת אלול תרנ"ב) וז"ל:

לכבוד ידידי המופלגים היראים שה"י כש"ת מהו' פינחס נ"י וה"ה מוה' משה חיים נ"י שלום להם וכל טוב סלה.

אבקש שגם בשנה הזאת יסעו לאה"ק תובב"א וליעניווע להביא משם אתרוגים כשרים ומהודרים, אקוה שיורויהו בהם יותר מבשל אשתקד, ורבים מב"י המהדרים לקיימם מצוה ה"ד מינים בלי חשש ופקפק יחזירו ויבקשו אחר האתרוגים שהביאו משם, שהם כשרים בלי חשש ופקפק, אקוה להשי"ת שהצליחו בדרכיהם בצאתם ובאכם לשלום.

דברי ש"ב הכותב למען המצוה

הק' יהושע מבעלזא

אבקש אשר האתרוגים שיבואו בשבילי יהי מאלפאכע (כפר באה"ק) שהוא אא"פ או חיטין דברי הנ"ל.

כז. סיום המכתב (תל תלפיות מחברת ג, שנה ד, מכתב ב, עמ' 12) והיה ראוי הרבה לדבר בענין הגדול הלזה, כי באמת היה ראוי להושיב בית דין, עם בודקים מומחים מיוחדים "לכל" האתרוגים הנשלחים מעיר הקודש יפו ת"ו, אולם היה נדרש לזה הוצאה מרובה וכו', וכך כבר עלה במוסכם אצל כבוד רבינו וכו' כי כן ראוי לעשות, אולם לא עלתה בידו מחמת גודל ההוצאה, שלא רצו הסוחרים ליכנס בזה, אמרתי אגלה וכו' ע"ב.

בח. ומה שכתב הסב"ק מהרש"א אלפאנדרי זצ"ל (שור"ת סבא קדישא ח"ג סי' יב) דאתרוגי א"י הם מורכבים, בודאי כוונתו רק להנמכרים בשוק סתם, שהם מתולדות קורפו.

וכן בנו הרה"ק מהרי"ד מבעלזא, ונכדו הרה"ק מהר"א מבעלזא זי"ע הקפידו דייקא על אתרוגי א"י המקוריים^{כט}.

וכן כתב בשו"ת מנחת אלעזר (ח"ג סי' עז) האריך בזה, ובתו"ד כ' שהאתרוגים מארץ ישראל בדורותינו בעוה"ר מיפו וסביבותיה, שידענו מפי ת"ח ויראי ה' אמונים (שאינם נוגעים) כי המה מורכבים רובם ככולם, ושהאתרוגים בארה"ק בדורות הקודמים המה היו באופן אחר, והיה תמונה אחרת לאתרוג ארה"ק, ובסביבות צפת ת"ו יש הגנות בכפרים א"ם א"ל פחמ"א, וגם חית"ן (כאשר קבלנו מרבותינו ואבותינו ו"ל) שמוחזקים בכשרות, שלקחו משם אתרוגים עוד בדורות הקודמים, ושאינם מורכבים, ואולי נמצאו עוד איזה גנות מחזקים כאלו וכו', וממילא אתרוגים היוצאים לחו"ל המה רק מגנות החדשים מקרוב באו בחשש הידועה הנ"ל, והמה דומים קצת לאתרוגי קורפו וכו' כי אתרוגי ארץ ישראל תמונה אחרת היה להם מקודם, ורובם היו בלי פישמות בשנים הקודמות (רק כמו עוקץ קטן בראשם), וע"י כמה תחבולות חדשות בגנות שנמטעו פנים חדשות באו לכאן באלו האתרוגים של א"י בזמנינו, ועי"ז נשתנו לגרועותא בחשש הרכבתם, ואין להם חוקה קמייתא מרבותינו ואבותינו הקדומים כנוכר.

וכן כ' הגאון הרידב"ז (סיני קובץ פ' עמ' ק')

אנכי ידעתי היטב מהסוד הזה [של חששו מורכב בארוגי יפן] זה רבות בשנים, ולא ידעתי מה לעשות, יראתי מאוד לגלות ברבים כדי שלא תשתכח ח"ו מצות אתרוג, כי למי יפנו, הלא אתרוגי קורפו כבר נאסרו מגדולי ישראל, ואנכי נהגתי א"ע תמיד שלקחתי ב' אתרוגים מארץ ישראל, א' מהודר, אותו לקחתי ברבים על הנענועים, והב' ג"כ מארץ ישראל, אך לא תואר ולא הדר לו, שנראה שבא מן היער, ועליו ברכתי בצנעה בתוך ביתי

ומה שהרדב"ז [שדר בצפת ת"ו] לקח ברבים מהאתרוגים החדשות, והו' בגלילות צפת, אבל נקיי הדעת' שבירושת"ו הקפידו לברך ולקח דוקא רק על העתיקים שמאום אל-פאחם, שכס, חיטין, וריחו, וכפרי ירושלים ועוד, על אף שלא היו בפיטמא ולא יפים בתואר, מכיון שנשארו בחזקתם מומן הבית, וכן רבותה"ק^ל שהקפידו על אתרוגי א"י היה רק על העתיקים והמוחזקים.

אתרוגים העתיקים "הערשלער" - רבי מאיר צבי הערשלער

אא"ז הגה"צ רבי מאיר צבי הערשלער זצ"ל^{לב} עלה לאה"ק בשנת תרכ"א עם אביו הגאון

כמ. ובקונטרס ויעש כן אהרן כתוב שמרן מהר"א מבעלזא זצ"ל לקח אתרוג א"י שמקורו מכפר ערבי בא"י ששם היה פרדס מיסודו של הג"ר שמואל סלאנט, ומשם היו שולחים לבעלזא לפני המלחמה, (ובימי מרן מהר"א מבעלזא זצ"ל היה פרדס מאתרוגים אלו סמוך לב"ב, וכדיום אתרוגים אלו הם בפרדס לפקוביץ מן חו"א), מסורת (עמ' קד).

ל. מאמר מרדכי (תער"ב, עמ' כ"ד), קובץ שערי ציון (שנה ב' חוברת א' סי' טז).

לא. וכמו שאמר מוח"ז האדמו"ר רבי נפתלי מצאנז זצ"ל שהיה נראה כתפוח האדמה.

לב. אא"ז הגה"צ רבי מאיר צבי הערשלער זצ"ל והשם "הערשלער" מקובל שהוא ע"ש זקיננו הגאון

רבי יוסף שמואל זצ"ל אבד"ק סאבאדי והתיישבו בעיה"ק חברון. רבי יוסף שמואל עסק שם בתורה ועבודה ונתמנה להיות מראשי הכולל, ובמשך השנים התיישב בירושלים עיה"ק, ובנו רבי מאיר צבי נתמנה במקום אביו בהנהלת הכולל אונגארן בחברון אף שהיה צעיר לימים.

רבי מאיר צבי זצ"ל בשנת תרכ"ח נשא אשה בת קדושים בת הגה"צ רבי יונה זאב (וואלף) מענדילזאהן זצ"ל [נכד הגה"ק בעל התניא זי"ע ואחיו הגה"ק בעל שארית יהודה זי"ע]. רבי יונה מענדילזאהן זצ"ל הי' מו"ץ בעיר חברון ונתמנה לשד"ר והממונה מהכוללים דשם (האשכנזים והספרדים). בימים ההם היתה מסחר האתרוגים ביד הכוללים, והרווחים מוקדשים להחלוקה, וכהממונה מהכולל בחברון (אח"כ הממונה של כוללות אשכנזים חסידים ופרושים דשם) נסע רבי מאיר צבי לכפרי אה"ק ששם גדלו העתיקים (ראה מטבעות היהודים, י-ם תרע"ג, עמ' קעו) כדי לזכות את ישראל באתרוגים כשרים, וכמו שהעיד בעצמו באלול שנת תרפ"ד שחמשים שנה האתרוגים שלו הם "בהשגחתו הנמרצה והמדויקת" שאין בהם חשש מורכב כלל [והוא עוד כמה שנים לפני הבדיקה של תרל"ח כששלחו הבד"ץ של האמרי בינה זצ"ל רבנים בקיאים לבדוק הפרדסים בארץ ישראל].

כהממונה מהכוללים בחברון (של האשכנזים חסידים ופרושים) זכה לאחד כל מקהלות האשכנזים יחד, בתיווך הגאון רבי שמואל סלאנט זצ"ל והגאון בעל שדי חמד זצ"ל האב"ד

"חכם צבי" זצ"ל נולד בקאזאגורעש אונגארן לאביו הגאון רבי יוסף שמואל זצ"ל (מתלמידיו הראשונים של הכתב סופר זצ"ל), כשהוא סמוך על שלחן חותנו הגאון רבי פנחס יהודה (המכונה זעליג לייב) פייפער זצ"ל אבד"ק קאזאגורעש תלמיד החת"ס זצוק"ל ומח"ס אמרי פי [תשובה מרבו אליו בשו"ת חת"ס או"ח סי' ל' בשנת תקצ"ג]. הגאון מקאזאגורעש היה גם חותנו של הגאון רבי אברהם אליעזר עקשטיין זצ"ל ראב"ד פעסט. חותנם הגאון מקאזאגורעש היה חתן הגאון רבי יחזקיהו הכהן זצ"ל אבד"ק בעלעד מח"ס מגדנות יחזקיהו, ידידו וריעו של החתם סופר זי"ע (ראה ע"ז בסוף ספר 'תקון מדות הצפ' דפוס ירושלים תרמ"ג, ובאחד מהערות בסוף המאמר הזה).

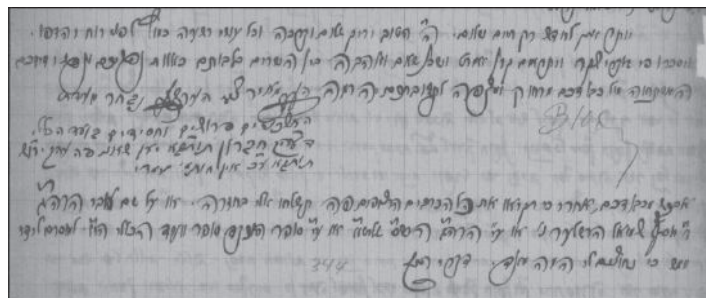
הגאון רבי פנחס יהודה פייפער זצ"ל כמו רבו החתם סופר זצוק"ל (וכמה תלמידי החת"ס שעשו כן) ערג נפשו לעלות לאה"ק, ובשנת תרכ"ה עזב את כבוד רבנותו ויצא לדרכו לעלות לאה"ק, ואחר טלטולים הרבה, עוד היה באמצע הדרך על אדמת איירופא שבחל"ח בראש השנה תרכ"ו, והביאו בחזרה למנוחות לבני קהלתו בקאזאגורעש.

הגאון רבי יוסף שמואל הערשלער זצ"ל מתחלה כיהן כדומ"ץ שוראני, ולימים נתקבל לאבד"ק סאבאדי, בשנת תרכ"א לפ"ק עזב את ארץ העמים וכבוד רבנותו, ועלה עם ששת ילדיו לאה"ק להקדיש ימיו קודש לה' בארץ אשר עיני ה' שמה, בלי המותרות הגשמיים מעפר ארץ העמים. אא"ז מסאבאדי זצ"ל התיישב בעיה"ק חברון, עסק בתורה ועבודה, ונהיה מראשי הכולל, ובמשך השנים התיישב בעיה"ק ירושלים ונמנה בין גדולי וחכמי העיר, חתימתו (המגיד שנה טז גליון 18 אייר תרל"ב), מופיע בין שאר הרבנים בכרוזים למען קדושתה של ירושלים. נלב"ע בשנת תרנ"ד לפ"ק (משפחות רבנים אין אונגארן ד"ג עמ' צו).

בנו הגה"צ רבי מאיר צבי זצ"ל ישב על התורה ועבודה בחברון ונתפרסם לתלמיד חכם עצום, והיו אומרים שידע שו"ע או"ח עם מג"א בעל פה [קהילות (תשי"ע). סיפוריים ירושלמיים (אנשין) עמ' 193]. הקים בית מאפה למצות שמורה שנתפרסם בכל הארץ להמהודר ביותר. כשאביו רבי יוסף שמואל התיישב בירושלים עיה"ק נתמנה במקום אביו בהנהלת הכולל אונגארן דשם בחברון. היה מקורב מאוד אצל הגאון רבי שמואל סלאנט זצ"ל רבה של ירושלים ועם השדי חמד זצ"ל רבה של חברון, וכל גדולי ורבני ארץ ישראל שבאו להשתטח על קברי אבות במערת המכפלה התארכו אצלו (ובחרת בחיים, ירושלים תשעו).

לג. הלשון הזה הוא מעדותו ופירסמו בשנת תרע"ד, וחזר עדותו בפירסמו בשנת תרפ"ו, ראה לקמן.

חברון, ועמד בראש הכולל לפקח לכל צרכיהם (תולדות חב"ד באה"ק עמ' קד, יגדיל תורה גליון סו, קדם מכירה 57 מסמך 127). היה מקורב מאוד אצל הגאון רבי שמואל סלאנט זצ"ל רבה של ירושלים ועם השדי חמד רבה של חברון¹². וכאשר התיישב בירושלים עיה"ק בשנת תרס"ה היה ג"ב ממנהלי כולל אוגנארן דשם. הוא מופיע כחבר ב"רשימת השבעים" שנבחרו לוועד הגדול של "ועד העיר למקהלות האשכנזים של העדה החרדית", וחתימתו מופיע על כמה הצהרת פומבית מטעם העדה החרדית.

תשלוח אלי בחורה או על שם אבי הרה"ג ר' יוסף שמואל הרשלער נ' או ע"י הרה"ג ח' שמואל סלאנט שליט"א

דו"ז הגאון הירושלמי וחכימא דיהודאי רבי אהרן יעקב פרוש זצ"ל מח"ס "איפה שלמה" (תלמיד הגרש"ז בהר"ן זצ"ל, והצטרף לחותנו בפעולת למען האתרוגים, ונסע עמו לעיין פארה על דרך שכם לשותל עצי האתרוג)¹³ פתח הספדו על חותנו רבי מאיר צבי זצ"ל באומרו שהיה "מנקי הרעת שבירושלים ומנקי כפים בירושלים"¹⁴. וכתב בהספדו (ובחרת בחיים י"ם תשע"ו, עמ' 40) שאמר על חותנו לאחר שהפליג בגאונותו וגדלותו בתורה, וז"ל: ומעולם לא הסכים לעשות יד אחת עם הסוחרים, ושיטתו היתה לזכות את הקהל במצות שמורה, ובאתרוגים בלתי מורכבים, ולפיכך הווייל להם ודעתו היה שגם עי"ז יתרבו הקונים ויהיה גם רוחים, ועל עמלו לא חס מעולם, ולאסוף כסף לא היה לו שום מושג, והכל משום אמונתו הגדולה וביטחונו בהשי"ת וכו' וסיים שם עליו הפסוק בתהלים מי יעלה בהר ד' ומי יקום "במקום קדשו".

לד. נשארו ממנו חליפות מכתבים בכת"י עם הגאונים הנ"ל.

לח. דו"ז הגאון הירושלמי רבי אהרן יעקב פרוש זצ"ל מח"ס "איפה שלמה" נהיה לחתן אא"ז רמ"צ זצ"ל בתרס"א לפ"ק (הקדמת ספרו איפה שלמה), והיה נוסע עם חותנו למטעי האתרוגים ועקב אחר תהליך הגידול עד שהפך להיות המומחה הכי גדול בירושלים על אתרוגים והרבה פנו אליו בשאלות, ובסיפורים ירושלמיים (אנשי עמ' 193) כתב דכחותנו ר' מאיר צבי נסע לעיין פארה על דרך שכם לשותל עצי האתרוג, נסע עמו ר' אהרן יעקב, ועקב אחריהם בפרטי פרטים במשך כל תקופת גידולם, עד שהיה מומחה גדול בירושלים באתרוגים.

לו. סיפורים ירושלמיים (אנשי עמ' 193). וכתב עוד שם שלא בכדי אומרים העולם ש'איידעם א שטיק שווער'.

נבחר מעדת אשכנזים, פרושים, וחסידיים, ל"ועד הכללי"

בשנת תרס"ה לפ"ק התישב רבי מאיר צבי זצ"ל בירושלים עיה"ק^ל, ובשנת תרס"ו המליץ עליו הגאון בעל מעשי למלך^ל מווייצען זצ"ל בשם מנהלי כולל שומרי החומות בירושת"ו לקנות מאתו אתרוגים. הר"ר שרגא שלומאי ז"ל (דבר אל הקורא עמ' 38, ועמ' 46) מספר ששמע מאא"ז הגה"צ רבי יונה זאב הערשלער זצ"ל בן רבי מאיר צבי זצ"ל שכשהיה ילד כבן עשר שנים בשנת תר"ס היתה שנת בצורת והלך עם אביו במסינ"פ לשכם בשליחות

ל^ל. סיפר דו"ז הרה"ג רבי נפתלי צבי פרוש (השני) זצ"ל (שלשה דורות בירושלים עמ' 138) שבשנת תרס"ה פרצה בירושלים מחלת ה"חולי-רע" רח"ל שהפילה חללים, והסוחרים לא הביאו פחם (ששימש אז לבישול והסקה) לירושת"ו מפחד התדבקות. הגה"צ רבי מאיר צבי זצ"ל היגר אז לבתי אונגארן בירושת"ו, התקשר עם הערביים מכפרים נדחים, ופעל אצלם להביא הפחם לבית משפחת פרוש הנ"ל בחצות הלילה כשהרחובות ריקנים. רמ"צ המתווך, היה צריך לבוא אתם לדירת הנ"ל כדי לעורר את בעל הבית משינתו ולפתוח המרתף, כדי לפרק שם המשא לצורך הציבור. אחרי כן חזר לו בעה"ב לשינתו, והגה"צ רמ"צ זצ"ל היה צנוע ועניו, והעדיף לישן על הרצפה שבחצר כדי שלא להפריע את בן בעל הבית ז"ל משינתו ע"כ.

ל^ל. הגאון בעל מעשי למלך זצ"ל הדפיס המכתב בקובץ תל תלפיות תרס"ו לפ"ק (מחברת י"ד). הגאון ר' יוסף ליב סופר זצ"ל מח"ס ליקוטי סופר מפאקש כתב (פריעה"ד הנספח ל"וילקט יוסף" תרס"ז) בזה"ל: ואנכי לעצמי זה כמה שנים לא ברכתי רק על אתרוגי א"י אשר קניתי "מאיש מהימן בירושלים", ועד ידי יד כחה מגעת בכל גבולי, התאמצתי לעוררם על דבר זה וכו' ע"כ. הגאון הנ"ל נדב מכספו שני בתים (קט-קכ) בבתי אונגארן שבירושת"ו (מחברת פאקש ח"ב עמ' 155. קטלוג "ווינרס" ד' חשון תשע"ה עמ' 326). ואחיו הגאון בעל דברי סופרים זצ"ל היה גיסו של הגאון מעשי למלך זצ"ל. נראה שהקשר להאיש מהימן בירושלים בא לו ע"י הכולל, והאיש מהימן היה אא"ז רבי מאיר צבי הערשלער זצ"ל.

הכולל לחפש אם יש שם אתרוגים, עיי"ש.

בי"ב תשרי תרע"ד לפ"ק (מוריה שנה ה, "מסורת" עמ' ק) פירסם רבי מאיר צבי זצ"ל בזה"ל:

כי יש לי ת"ל פרדסים בוואדי קילט, עין פואר, ועין סולטאן, המעובדים בהשגחתי הנמרצה והמדויקת, שלא יהיה בהם אף חשש קל מן הקל של הרכבה^ט, שיעידו על זה בתעודותיהם הרבנים הגאונים תקיפי דארעא דישראל, ה"ה רבינו הגאון האדיר כמוהר"ר שמואל סלאנט זצ"ל והגאון הגדול בעל שדי חמד זצ"ל, ויבדל לחיים טובים ארוכים ה"ה הגאון כמוהר"ר יוסף חיים זאננענפלד שליט"א, בכדי להנצל מזיוף צריכים הקונים מחו"ל להשגיח על התעודות הצרופות להאתרוגים ולראות אם נמצא עליהן כתיבת וחתמת ידי ממש, יכול אני להמציא לסוחרים ולמזמינים אחרים, אתרוגים למאות ולא לפים בלי פיטמאות, אבל אתרוגים עם פיטמאות אפשר להזמין אצלי רק לאחדים ע"כ.

פירסום זה חשוב מאד שהוא אחד יוצא מן הכלל, דהגאון רבי שמואל סלאנט זצ"ל לא נתן שום תעודת הכשר לשום אדם על ענין מורכב כמו שהדגיש רבי מרדכי דיסקין בספרו מאמר מרדכי (תער"ב עמ' כו) שרבי שמואל סלאנט זצ"ל נתן הכשר לסוחרים אתרוגים רק על הפרשת תרומות ומעשרות, אבל לא על חשש מורכב, משום שחשש לכל אתרוגי סתם שהם מורכבים או תולדות המורכב (כמו שהבאתי לעיל), אבל רק אתרוגי הערשלער שהם מן העתיקים נתן הכשר שאינם מורכבים. וכן הגאון רבי יוסף חיים זונפלד זצ"ל לא נתן הכשר לענין ההרכבה כמו שכ' הרב רבי צבי הירש הכהן שווארדאן בנו של הגאון המהרש"ם מברעזאן זצ"ל (מסורת עמ' קח), אבל על אתרוגי הערשלער נתן הכשר גם לענין הרכבה.

ובאלול תרפ"ד לפ"ק פירסם רבי מאיר צבי זצ"ל (בעיתון קול ישראל):

מי האיש החפץ באתרוגים כשרים ומהודרים הכשרים באמת, בלי שום חשש הרכבה כלל וכלל, גם בלי חשש תערובות אתרוגים מגנות המורכבים – יפנה ישר אלי ויקנה "אתרוגי ועד אל קעלט" אשר טפחתי והגדלתי על ידי ממש, וגם מ"אתרוגי הכפרים" אשר מעיד אני עליהם שאין בהם חשש מורכב כלל, מהם "מחמשים שנה", ומהם "לפחות" שלשים שנה, אשר מעיד אני בתורת עדות שאין בהם חשש מורכבים כלל עכ"ל.

ב"חמשים שנה" הכוונה לאתרוגי העתיקים שהיתה בהשגחתו הנמרצה והמדויקת עוד משנת תרל"ד לפ"ק (שהוא חמשים שנה לפני תרפ"ד, והוא ד' שנה קודם הבריחה של בית דינו של האמרי בינה זצ"ל בשנת תרל"ח בכל רחבי א"י). וכוונתו "ומהם לפחות ל' שנה" הוא שהם בהשגחתו יותר מל' שנים (משנת תרנ"ד או קודם אחר שקיבל הפרדים מאנשים נאמנים). "אתרוגי הכפרים" כוונתו

למ. אפילו מהרכבה כשרה, של בלתי מיוחס מיפו ע"ג מיוחס מיריחו, הגדלים בתואר יפו.

מ. שלא כהקונה מסוחרים הקטנים שקנו מאתו מקודם, שמכרו גם מורכבים או תולדות מורכבים, והיה חשש חילוף.

לאתרוגי שכם, אום אל פחם, וכפרי ירושלים וכדומה. ואתרוגי "ואדי קלט" כוונתו ששם נטע (רבי מאיר צבי) פרדסים חדשים מוני אתרוגים עתיקים^{מא}. וכנראה היה רבי מאיר צבי הממשיך העיקר לכל עתיקי אתרוגי אה"ק ועמד בזה בתוקף ובנבירה ובמסיני"פ ממש, כמו שכתב בעצמו (לעיל בפירסמו בתשרי תרע"ד) שאתרוגים שלו הם "בהשגחתי הנמצאה והמדויקת".

אתרוגי בנו רבי יונה זאב הערשלער

אא"ז הגה"צ רבי יונה זאב הערשלער זצ"ל^{מב} [בנו של רבי מאיר צבי זצ"ל] אחד מיקורי ונכבדי קרתא דשופריא ומנקיי הדעת שבה, ת"ח מופלג, המשיך מעשה אבותיו בעניני האתרוגים^{מג} ומצות שמורה, ולאחר פטירת אביו בשנת תרפ"ח המשיך מעשה אבותיו בתוקף ועזר ונסע לכפרים הערכים סביבות ירושלים וגם נסע לשכם במסירות נפש. ידוע במשפחתנו שהסתבא זוגתו הצדקנית ע"ה^{מח} היתה מספרת שבכל פעם שבעלה רבי יונה היה נוסע לשכם היתה היא בראגה כל הזמן מפני שהיה מקום מסוכן. והמשיך לעשות כן עד שנת תש"ט שאז לא היה עוד באפשרויות לנסוע למקומות הג"ל מפני המאורעות שנתהוו.

ובשנה ראשונה לאחר פטירת אביו זצ"ל בשנת תרפ"ט פירסם (קול ישראל גליון מס 313) בזה"ל:

מי האיש וכו' יפנה ישר אלי ויקנה אתרוגי "ועד אל קעלט" אשר נטפחו ונגדלו על ידינו ממש, וגם מ"אתרוגי הכפרים" אשר עליהן העיד אבי ז"ל הכ"מ שאין

מא. היו לרבי מאיר צבי גם אילנות בעין פואר ובעין סולטאן כנ"ל, אך כנראה שלא הוציאו כ"כ פירות, דאילני אתרוגי המקוריים שגידלו באופן פראי הוציא לפעמים מעט אתרוגים, ראה במודיעה (מסורת עמ' ק) של ר' מאיר צבי: זרזים מקדימים למצות, היות בשנה הזאת האתרוגים הכשרים מחשש הרכבה הנם מעט מזעיר, ע"כ הרצה באתרוגים כנ"ל צריך לזרז ולבוא אלי במוקדם, מאיר צבי הרשלה.

מב. היה נערץ ונחבב אצל כל גדולי ירושלים ולא מש מאהליהם והחשיבו וחיבבו מאד, ובמיוחד אצל מאיר דארעא ישראל הגה"ק רבי יוסף חיים זוננפעלד זצוק"ל והיה שולח בכל שבוע בנו ילד שעשועים אא"ז הגה"צ רבי יוסף שמואל הערשלער זצ"ל לבחון את למידו בזה השבוע, והיה מקבל ממנו זצוק"ל פתקא עם חתימת ידו הק' ואצל הגה"ק רבי יוסף צבי דושינסקי זצוק"ל רבה של ירושלים [סיפר ש"ב הגאון הרמ"צ ברגמן שליט"א שזקניו הגה"צ רבי יונה זאב היה שולח אותו בכל שבוע לבחון את למידו אצל הגה"ק רבי יוסף צבי דושינסקי זצ"ל]. שמר בקפדנות על קדושת ירושלים והיה מלוחמי העדה החרדית מיום הווסד [עיתון בית יעקב והמודיע משנת תשכ"ח]. סיפר ש"ב הגאון הרמ"צ ברגמן שליט"א שפעם עוד קודם שנת תש"ח עשו החפשים הפגנה בירושלים ועברו ביתו של זקניו רבי יונה זאב זצ"ל במאה שערים, וכאב לו מאד החילול השם הנעשה בפרהסיא, פתח חלון ביתו והוציא את ראשו וצעק בקול כואבת שילכו משם, ואמר הגרמ"צ הנ"ל שברוצה לדמות צורה של ירא שמים אמיתי, הוא רואה צורת זקינו במעמד הנ"ל. ש"ב הרמ"ג רבי קלמן הערשלער שליט"א סיפר לי דכשנתחתך בשעטומ"צ הלך עם זקניו הגה"צ רבי יונה זאב זצ"ל להתברך מהרה"ק הבית ישראל מגור זצ"ל, וכשנכנס זקינו זקף עצמו הבית ישראל לקראתו ואמר לו "מה לידידי בבית". ושם (בהמודיע) שבהליתו השתתפו רבים מאנשי ירושלים ובראשם האדמו"ר מגור.

מג. פעם סיפר לנו כ"ק אדמו"ר הגה"ק זצ"ל (כשנכנס אבי מורי שליט"א לקדש פנימה בשלהי שנת תש"ס) שהכיר היטב את אא"ז הגה"צ רבי יונה זאב זצ"ל, שקיבל ממנו אתרוג מיוחד לסוכות. וכשהזכיר שם אא"ז רבי יונה זצ"ל נתרשש כאשר דיבר ממנו. אא"ז נלב"ע בתשכ"ח לפ"ק.

מד. אביה היה הגאון רבי יחזקאל צוועבנער זצ"ל בן הגאון רבי יהודה לייב זצ"ל בן הגה"ק רבי אברהם שאג זי"ע. ואמה היתה בת הגאון רבי יצחק דאנצקער (מער דאנציג) ראונטאל זצ"ל תלמיד החתם סופר, עלה לארץ הק' בשנת תקצ"ו, והיה ממייסדי כולל הו"ד בירושלים עיה"ק (חתנו של הגאון רבי שלמה זצ"ל דומ"ץ סטיטשין פלך סובאלק נכד הגה"ק בעל פני יהושע זי"ע).

בהם חשש מורכב כלל, מהם מחמישים שנה ומהם לפחות שלשים שנה שאין בהם חשש מורכבים כלל, יפנו דוקא ישר אלי. האדרעסע: יונה זאב הערשלער בתי כולל אונגארן.

גדולי ישראל קנו מאתרוגי רבי יונה זאב הערשלער

מב"ר רחבי ארה"ק פנו לרבי יונה הערשלער לקנות ממנו אתרוגים, בפנקסיו רשומים הקונים והם גדולי מצוקי הארץ, מצדיקי החסידות, מגאוני ליטא ומגדולי הרבנות וההוראה, שפנו דוקא לקנות ממנו. וגם מרחבי תבל פנו אליו המדקדקים אשר היו להם קשרים בארץ ישראל, ולדוגמא הגאון מבריסק הגרי"ז זצ"ל כשישב עוד בבריסק הי' שולח מדי שנה בשנה בקשה להגאון רבי איסר זלמן מלצר זצ"ל בירושלים שישלח לו מא"י אתרוג בלתי מורכב, ורבי איסר זלמן קנה את זאת מזקני רבי יונה הערשלער.

2	הגאון מבריסק	הגרי"ז זצ"ל	30000
1	"	"	2000
40	הגרי"ז זצ"ל	הגרי"ז זצ"ל	30000

מכתב הגרי"ז מבריסק להגרי"ז מלצר

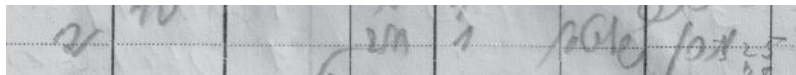
הגאון רבי איסר זלמן מלצר זצ"ל אשר ידע את שמעו של אא"ז רבי מאיר צבי, המשיך גם לקנות אצל בנו רבי יונה זאב כל עוד שמכר אתרוגים. ומדי שנה בשנה שלח אתרוג מירושלים עיה"ק לבריסק לבקשת הגרי"ז זצ"ל. והילך מכתב בקשתו של הגאון מבריסק זצ"ל מי"א אלול תרח"ץ לפ"ק (בדרך עץ חיים ח"ב עמ' 545):

ברכה מרובה לכבוד הגאון הגדול מופת הדור וכו' וכו' כש"ת מ' ר' איסר זלמן מעלצער שליט"א הגאבד"ק סלוצק וכעת בעה"ק ירושלם תובב"א, נעימות בימינו נצח. אחרי הברכה מלו"נ [=מלב ונפש], כמו בכל שנה ושנה הנני פונה בזה להדר"ג בבקשתי, כי יאבה נא להמציא אלי ע"י עו"ר [=עוברי רכב] אתרוג בלתי מורכב לחג הסוכות וכו'.

כשעלה הגרי"ז מבריסק לארציו הק' בשנת תש"א לפ"ק, שוב לא רצה להמריח את רבי איסר זלמן בחיפוש אחר אתרוג בשבילו ושאל להגרי"ז זצ"ל מהיכן הוא לקח אתרוגים, ומאיה שלח כל אותם השנים לבריסק, וענהו שהוא רגיל לקחת מרבי יונה הערשלער, ומאז קנה מאתו בעצמו, פעם קנה ממנו אתרוג שמקורו משכם, פעם מאום אל-פאחם, ופעם מקאבארא (שהוא מבית נאקוב, מכפרי ירושלים). (עובדות והנהגות לבית בריסק (ח"ב עמ' צב ח"ג עמ' רפה), ואכן הגרי"ז והגרי"ז מ' מופיעים בפנקס (ראה לקמן).

והגאון רבי משולם דוד סאלאווייציק שליט"א אומר בשם אביו הגרי"ז מברסק זצ"ל כשרבי יונה מביא אתרוג, אזי הוא אתרוג, ובלשונו "ווען רבי יונה ברענגט אן אתרוג איז דאס א אתרוג".

סיפר לי ש"ב הגאון הגדול הישיש רבי מאיר צבי ברגמן שליט"א שזקנינו רבי יונה זצ"ל בחר תמיד אתרוג יפה למארי דארעא ישראל הגאון מהרי"ץ דושינסקיא זצ"ל (ואכן שמו מופיע בפנקס), ובשנה אחת ה' ירוק למאוד, ושם אותו בין תפוחים להצחיק ונפל ממנו העוקץ. הוא זוכר עדיין את הצער שהיה לזקנינו רבי יונה זצ"ל מזה, שהיה לו כל כך מעט אתרוגים (בפנקס יש רק כב' מאות אתרוגים לשנה).

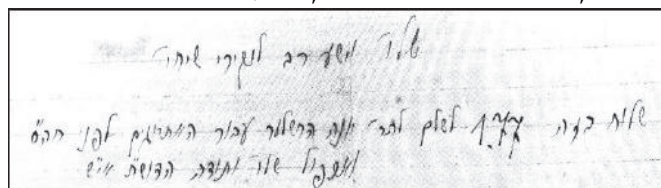
מכתב החזון איש

ידוע מכתב של הגאון חזון איש זצוק"ל שכתב להגה"צ רבי מרדכי אפל זצ"ל מירושלים שהחזון"א שלח אליו מעות כדי למוסרם ולשלם לרבי יונה לפני חג הסוכות עבור האתרוגים שקנו ממנו.

וזל"ק:

שלו' וישע רב לקירי שיחי'

שלוח בזה 1.77 לשלם להרב יונה הרשלער עבור האתרוגים לפני חג הסוכות, ואכפול שלו' ותודה הרוש"ת, אי"ש.

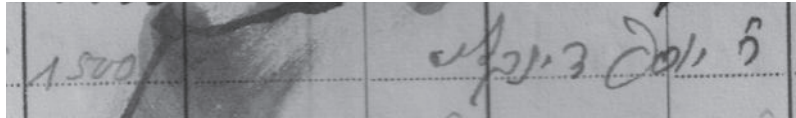

מכתב של החזון איש לרבי מרדכי אפל

הגה"צ רבי חיים יוסף דינקלס זצ"ל בעל דעת יוסף על הירושלמי, היה קונה מרבי יונה זצ"ל שני אתרוגים הכי טוב מאתרוגי שכם, אחד בשבילו ואחד בשביל החזון איש

מה. בן הג"ר משה ברגמן זצ"ל חתן אא"ז הגה"צ רבי יונה זאב זצ"ל. ש"ב הגאון הרמ"צ ברגמן שליט"א נתיתם מאמנו (אחותה של זקני הג"ר רבי יוסף שמואל זצ"ל) ונתגדל אצל החזון איש כבן.

(מפי בנו חורגו ש"ב הגאון רבי שלמה אדלשטיין שליט"א), ואכן שמו של רבי יוסף דינקלס מופיע בפנקס.

סיפר הרה"ג רבי אליהו פרידמאן זצ"ל מיקירי ירושלים עיה"ק שהיה מרבה לנסוע מירושלים עיה"ק לבני ברק, שכמה שנים היה הוא עצמו השליח מהחזון איש ליכנס בירושלים אל רבי יונה הערשלקר אודות האתרוגים, והיה מביא לבני ברק את האתרוגים המהודרים שרבי יונה היה שולח אל החזו"א, והחזו"א גם שלח עמו את המעות לשלם עבור האתרוגים, והעיד רבי אליהו שרבי יונה אמר לו שהוא שולח לבני ברק לחזו"א מאתרוגי מוצא וכברה (בלשונו כבארער אתרוגים) והוא מאתרוגים המיוחסים מהכפר הערבי בית נאקוב הסמוך לירושלים (מסורת עמ' קעד).

פנקס האתרוגים ורשימת הצדיקים

אא"ז רבי יונה זאב הערשלקר זצ"ל היה רגיל לרשום כל פרטי השתלשלות קנית ומכירת האתרוגים בפנקס. נשאר בידינו פנקס המכירות משנות תש"ה-תש"ו לפ"ק, וכולו מכת"י בנו אא"ז הגה"צ רבי יוסף שמואל הערשלקר זצ"ל שהרכיב תורה בישיבה"ק, שבצעירותו עזר לאביו בעבוה"ק, והפנקס עודנו קיים בשלימותו תח"י אבי מורי הרה"ג שליט"א.

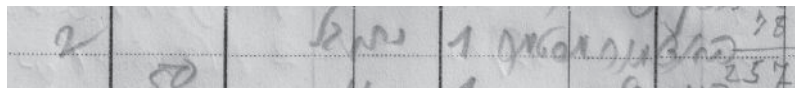
בפנקס האתרוגים רשומים גדולי מצוקי הארץ, מצדיקי החסידות, מגאוני ליטא ומגדולי הרבנות וההוראה ומכל רחבי הארץ פנו דוקא לקנות ממנו, ואלו מובאים בפנקס:

זו. אא"ז הגה"צ רבי יוסף שמואל הערשלקר זצ"ל ממובחרי ומציני ישיבת עץ חיים, לקח אותו רבו הגה"צ רבי שלמה בראוורמן זצ"ל ר"מ בישיבת עץ חיים (בנו של האי גאון וקדוש המקובל אלקי רבי זעליג בראוורמן זצ"ל ר"י מאה שערים) לחתנו. ביהן כמשגיח (כך היו קוראים אז לראש הכולל) בכולל שומרי החומות בירושלים, וגם מינו אותו לראש הכולל בכולל תורת אמת חב"ד בירושלים בימי המהריי"ץ זצ"ל. למד תורת הח"ן אצל הגה"צ המקובל רבי אשר זעליג מרגליות זצ"ל, וז"ל בנו הגה"צ רבי שלמה אליעזר מרגליות זצ"ל במכתב אל כ"ק מרן אדמו"ר הגה"ק זי"ע בשנת תשי"ב אודות זקניו וז"ל: באור ליום ב' שבוע זו יצאו מאה"ק לארה"ב איש נכבדה מעיה"ק ירושלים ת"ו חד מינן ותיק וחסיד למדן עצום ירא אלקים באמת איש ירושלמי אמיתי רבי יוסף שמואל הרשלקר שליט"א, למותר יהיה לך אם אכתוב לך באריכות הדר גאון עוזו של האברך המשי הלזה כי התואר איש ירושלמי אמיתי בכל פרטי ודוקדקי הוא עולה על כל התוארים, הוא מבאי ביתו של אאמו"ר שליט"א ומהחברייא קדישא הנכספים לתורת הח"ן ושומעים דבר ה' מזוה"ק וכתבי האריז"ל מדי יום ביומו וכו'. ובמכתב אחר בשנת תשי"ג כתב אליו וז"ל: הרה"ג פרי הארץ לגאון ולתפארת רבי שמואל הערשלקר שהוא ת"ח ויר"ש מרבים ובקי גדול בחסידות החבדי"ת וגם הרבה שנים שקד בספרי הזוה"ק אצל אאמו"ר שליט"א וכו' עב"ל. וכאשר היגר לארה"ב היה הרבה שנים ר"מ בישיבת צאנו-קלויזנבורג ולאח"כ הרביץ תורה בישובה"ק י"ד שנים, הג"ר שמעון פריימאן זצ"ל שלמד כל ימיו בכולל שומרי החומות סיפר שרבי יוסף שמואל היה הסמל והדוגמא של אברך ירושלמי בימים ההם, וכאשר נסע רבי יוסף שמואל הערשלקר לארה"ב ירד הכולל ממדריגתו, וניסו להחזיר הכולל להמדרגה שהי' בעת שרבי יוסף שמואל הי' שם, וניסו בהרבה תחבולות אבל לא עלתה בידם. ואמר שכנסע רבי יוסף שמואל לאמערקא פנה הודה זיוה והדרה של הכולל.

הגרי"ז מבריסק זצ"ל, הגאון מהרי"ץ דושינסקיא זצ"ל, הגאון רבי איסר זלמן מלצר זצ"ל בשבילו ובשביל חתנו באמריקא הגאון רבי אהרן קאטלער זצ"ל, הגאון בעל חשב סופר מפרעשבורג זצ"ל, הצדיק רבי מרדכי סלאנים זצ"ל, הרה"ק בעל שומרי אמונים זצ"ל, הרה"ק רבי יוחנ'טשע מראחמיסטריווקא זצ"ל, הרה"ק מהר"י ט"ב מסאטמאר זצ"ל, הגה"צ רבי אשר זעליג מרגליות זצ"ל, הגאון בעל חשב האפוד מלאנדאן זצ"ל, הגאון רבי דוד הלוי יונגרייז זצ"ל ראב"ד העדה החרדית, הגאון רבי חיים יוסף דינקלס זצ"ל, הגאון רבי אלי' ראם זצ"ל, הגאון רבי אשר זאב ווערנער זצ"ל אבד"ק טבריא, הגאון רבי שמחה זיסל ברוידא זצ"ל ר"י חברון, הגאון רבי ראובן כץ זצ"ל אבד"ק פתח תקוה מח"ס דגל ראובן, הגאון הרב אייזנשטאט מת"א זצ"ל, הגאון רבי יחזקאל סרנא זצ"ל, הגאון רבי יחיאל מיכל טוקצינסקי זצ"ל שהיה חתנו של הרה"ג רבי ביינוש סלאנט שהוא היה הסוחר העיקר באתרוגי העתיקים בשנת הבדיקה תרל"ח, הגאון רבי חיים קלדצקי, הרב שמרלר, הרה"ג רבי אליהו נחום פרוש, הרב רבי משה בלוי, הרב רבי עמרם בלוי, הגאון בעל שבט הלוי זצ"ל, הגאון חכם יהודה צדקה זצ"ל ר"י פורת יוסף, הגאון רבי יוסף סלאנט בעל באר יוסף, חתנו הגאון הירושלמי רבי חיים יעקב קלאפהאלץ זצ"ל בעל עקבי חיים, ומחותנו הגאון רבי שלמה בראוורמאן זצ"ל ר"מ בישיבת עץ חיים, הגאון רבי ישעי' ווינגרד מח"ס שערי זיו, הגאון רבי נפתלי צבי שמערלער, הגאון רבי יצחק צבי בערנפעלד מב"ב, הגאון רבי ארי' לעווין, הגאון רבי זלמן זלזניק חבר ביד"צ עדה החרדית, הגאון רבי משה יהושע לנדא מח"ס ישועות משה על שביעית תלמיד החזו"א, רבי הלל שלעזינגער, רבי זאב חשין, רבי לייב רוחמקין הבוחן בעץ חיים, האדמו"ר ממאטרסדורף, הרב מטוקאי, רבי אלי' ראטה משמש של הרה"ק רבי שלמה מזעווהיל זצ"ל, אדמו"ר מסמיהאלי, המגיד רבי שלום שבדרון, חתנו של האדמו"ר מקראלי זצ"ל, האדמו"ר מלובלין זצ"ל, הרב הלפרין מזכרון מאיר¹, ישיבת סלובדקא ועוד הרבה.

אתרוגי הרה"ק מסאטמאר, ראחמיסטריווקא, ושומר אמונים

שמו של הרה"ק אדמו"ר מסאטמאר זצ"ל מופיע רק בשנת תש"ו לפ"ק שאז היה בארץ ישראל (ניצל בכ"א כסליו תש"ה לפ"ק). ובשנה שהוא קנה אתרוג למצוה מאא"ז רבי יונה זאב, כמו שמופיע בפנקס [וגם חתנו אב"ד סעמיהאלי ז"ל קנה אתרוג, כמו שמופיע בפנקס].

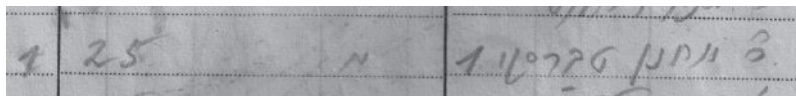

מו. הרה"ג רבי שמואל זצ"ל היה האב"ד בשכונת שהקים אחיו הצעיר הנדיב הר"ר חיים יעקב הלפרין ז"ל.

והנה הרה"ק בסאטמאר זצ"ל כתב (בשו"ת דברי יואל יו"ד סי' צו אות טו) על אתרוגי א"י המובאים ע"י הסוחרים הגדולים בזה"ל: ובאמת שגם בלאו הכי האתרוגים האלו פסולים המה, שהמה מורכבים, ונתברר לי כן בהיותי שמה אחר החקירה והדרישה וכו' ע"כ.

ו"בהיותי שמה" מוכרח שהוא בשנה הנ"ל, וכוונתו לאתרוגי א"י סתם מן השוק שמקורם מיפו-קורפו, ונתברר לו אחרי החקירה והדרישה שאתרוגי יפו הם מורכבים, אבל אתרוגי המקוריים שאנשי ישוב הישן השתמשו בהם, זה נתברר לו באותה חקירה ודרישה שהוא מיוחס, ולכן קנה אתרוג מהעתיקים והמוחזקים אצל אא"ז זצ"ל, ובידך עליו בלי שום פקפוק.

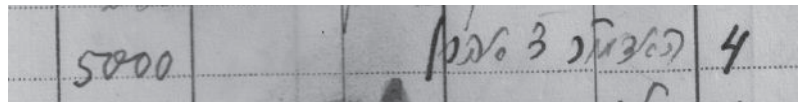
וכשהביאו לו בארה"ב אתרוג מ"אתרוגי ארץ ישראל סתם" (שהם מיפו-קורפו), אמר על זה שתוארו אינו כאתרוגי ארץ ישראל המקוריים אלא כאתרוגי קורפו, והיינו דאתרוגי יפו תוארם אינם כאתרוגי ארץ ישראל המקוריים שהשתמש בהם בהיותו בארץ הקודש, וכמ"ש בס' טהרת האתרוגים (עמ' רעה) מס' פעולת צדיק (לרבי חיים מרדכי שטיינבערג עמ' צ-צג) שקנה אתרוג בשביל כ"ק אדמו"ר בעל דברי יואל מסאטמאר זצ"ל מאת האחים לודמיר ז"ל, וכשנתן לו התמיה על מה שאינו נראה בתבנית אתרוגי ארץ שהכירם מקודם, והשיב לו שאתרוג זה יש לו הסימנים שהיו לאתרוגי פארגא שהוא הנמל בארץ וין מול האי קורפו, וידוע שאתרוגי לודמיר המפורסמים הם מאותו זן המכונה אורדנטי.

שמו של הרה"ק רבי יוחנן מראחמיסטריווקא זצ"ל מופיע בפנקס, וראוי לציין שכידוע אבותיו הק' הקפידו על אתרוגי ארץ ישראל המקוריים שהם המסורה האמיתית, וכידוע מאמר¹ של הרה"ק מראחמיסטריווקא בנו של הרה"ק רבי מרדכי מטשרנוביל זי"ע שאם ציווה הקב"ה בתורה ולקחתם לכם פרי עץ הדר, לא היה הכוונה מהקב"ה שירחיק האדם נדוד דוקא ליאנאווא או קורפו למצוא אתרוג, ובדאי נתכוין לאתרוג שנדל בארץ ישראל שהרי זהו פרי עץ הדר, וגם במכתבו בשנת תרכ"א לרבני בארדישוב עורר לקנות רק אתרוגי א"י.

מח. ועי' בדבר אל הקורא (מור שרגא שלומאי, עמ' 52) שכתב שהאדמו"ר מסאטמאר שליט"א אמר לי, שאם שוכייתו כבר ב"ה לכך שאגדל אתרוגים בלתי מורכבים כשרים, שאזהר בכך שלא אביא לידי הכשלת הרבים במוכרי האתרוגים שלי להסוחרים, כי לא רק ספק הוא שימכרו אתרוגיהם ג"כ בתור אלה משלי, אלא שזה ברי דברי, ע"כ. הרי שגם הרה"ק מסאטמאר ידע שיש בא"י אתרוגים עתיקים בלתי מורכבים, אלא שאתרוגי הסוחרים, שהם מיפו, הם כולם מורכבים.

ממ. קונטרס פרחי שושנים, ערכי יהושע אות צ"ח עמ' רנט, מאורי אור עמ' רג.

שמו של הרה"ק משומרי אמונים זצ"ל מופיע בפנקס, וגם בשנים שהיה בחו"ל לאחר שעלה לא"י בשנת תרפ"ה, תלמידיו שבא"י שלחו לו אתרוג א"י המקורי, ושמה ע"ז מאד, וגם כשהגיע האתרוג בער"ש או ערב יו"ט, אע"פ דמנהגו היה שלא לכתוב בער"ש ויו"ט לא היה יכול להתאפק ולקח את קולמסו גם בער"ש ומודיע להם, שהיום קבלתי לכאן בערגסאם אתרוג הדור ויפה אף נעים ושמחתי בו וכו'.

פרק ב'

אתרוגי ארץ ישראל המקוריים כהיום

אתרוגי הכפרים פסקו בשנת תש"ח לפ"ק

נתבאר לעיל שגדולי ישראל ומדקדקים במצוות הקפידו להשתמש באתרוג ארץ ישראל המקורי, אשר גידלו ביערים ובכפרים באה"ק, ובדרך כלל היו אילני האתרוגים מפרדסי הערביים, ויש אשר היו גם מפרדסי היהודים במחוז הערביים, ואתרוג זה היה בחזקה ובמסורה בחזקת בלתי מורכב.

לאחר המאורעות בשנת תש"ח לפ"ק לא היה אפשר להסתובב עוד בין כפרי הערביים לפקח ולקטוף אתרוגים, וכמעט שנאבד אתרוגי המיוחס מומן הבית, אבל ב"ה לא השבית לנו גואל ונשאר לפליטה כמבואר להלן.

[בשנים הבאות מכר אא"ז רבי יונה זצ"ל בדלית ברירה אתרוגי תימן הניטעים מקרוב בא"י, שבמקורם גידלו ג"כ באופן פראי. אף שלקוחותיו ראו אז לראשונה אתרוגים כאלו, המשיכו עמו גם כזה. מהם הגאון רבי איסר זלמן מלצר זצ"ל, והגה"צ רבי מאמל סלאנימער זצ"ל, והגאון רבי דוד הלוי יונגרייז זצ"ל ועוד].

כהיום נשאר לפליטה ד' מיני האתרוגים שיש עליו חזקת בלתי מורכבים, שמקורם מהעתיקים המקוריים שמוחזקים מדור לדור עד זמן הבית, והם אתרוגי חזון איש [לפקוביץ והיילפרן], אתרוגי בראודמן, ואתרוגי קיבלוביץ.

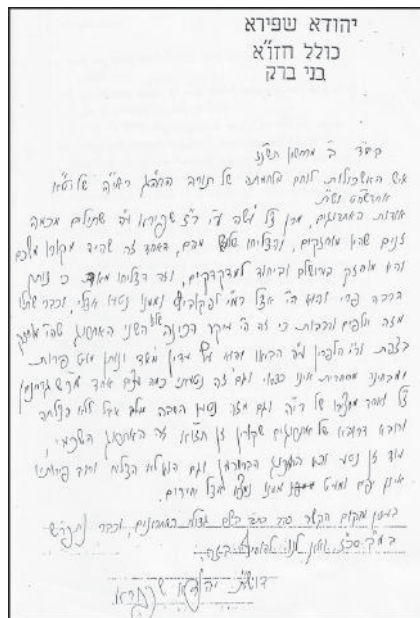
אתרוגי חזון איש

החזון איש זצוק"ל עלה לארץ ישראל בשנת תרצ"ג, ועם הגיעו לארה"ק חקר ודרש מאנשים נאמנים, ובירר וחקר אחר כשרות ומסורות האתרוג, ונתברר לו מפי זקני ירושלים כי

השרף מבריסק ותלמידיו וגדולי ירושלים לא היה משתמשים כלל עם אתרוגי המושבות החדשות, אלא נטלו אתרוגי המקוריים שגדלו ביערים ובכפרים, אשר היו מוחזקים משנות דור ודור, והיו ניכרים וידועים בתוארם

ואחר דרישה וחקירה נטל החזו"א למצוה מאתרוגי המקוריים שנתבררו אצלו שלא הורכבו מאז ומקדם, וגילה דעתו וזירו שינטעו מהם נטיעות חדשות, כדי שישתמרו בטוהרתם למען דורות הבאים, ונתן ג' סוגי אתרוגים לנטוע, כמו שכ' תלמידו הגר"י שפירא ז"ל (קובץ ישורון לג, עמ' תתקלו) ז"ל:

אודות האתרוגים, מרן ז"ל עשה ע"י ר"ז [ר' זעליג] שפירא ע"ה שתילים מכמה זנים שהיו מוחזקים, והצליחו שלוש מהם. האחד זה שהיה מקורו משכם, "והי' מוחזק בירושלם וביחוד למדקדקים", וזה הצליחו מאוד כי נותן הרבה פרי, והוא הי' אצל רמ"י לפקוביץ [זצ"ל], וממנו נטעו אצלי [הגר"י שפירא זצ"ל] עצמו, כותב המכתב], וכבר שתלו מזה אלפים ורובבות, כי זה היה עיקר הכוונה שלנו. השני, אתרוג שהיה מוחזק בצפת, ור"י הלפרן ע"ה הביאו, והוא עץ עדין מאד, ונותן מעט פירות, ומבחינה מסחרית אינו כדאי. וגם זה נטעתי כמה עצים, אחד מר"ש גריינמן ז"ל ואחד מחצירו של ר"י [ר' יעקב הלפרין], וגם מזה נטעו הרבה אבל ללא הצלחה. ורובא דרובא של אתרוגים שקורין זן חזו"א, זה האתרוג השכמי. עוד זן נטע, והוא האתרוג הברבורמן, וגם הוא לא הצליח, ורוב פירותיו אינן יפים, ומעט ממנו נמצא אצל יחידים עכ"ל.

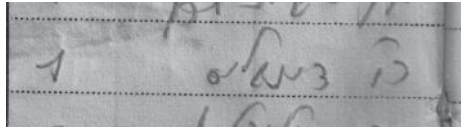

מכתב הגאון רבי יהודה שפירא זצ"ל מהזנים שרבו החזו"א איש זצ"ל השתדל לנטעם

גיסו של החזו"א זצוק"ל הגאון רבי שמריהו גריינימן זצ"ל, קנה בית הרח"י הלפרין ז"ל מאתו וגר שם, והעיד שבחצר היו נטועים על פי ציווי החזו"א שלושת הזנים "צפת" "שכם" ו"אום אל-פאחם" בתוארים נפרדים ("מסורת" עמ' רג).

נא. שברחוב רש"י פינת אוה"ח, אחר שהרחי"ה ז"ל עבר לגור לרחוב מדרש"ל (ישורון שם עמ' תתקכ הער"ו).

והבאתי לעיל שסיפר לי ש"ב הגאון הגדול רבי שלמה אדלשטיין שליט"א שאביו חורגו הגאון הצדיק רבי חיים יוסף דינקלס זצ"ל בחר תמיד שני אתרוגים מובחרים מאא"ז רבי יונה זצ"ל, אחד לעצמו ואחד להחזו"א, ומזה נתן החזו"א את האתרוג שכם" להגרמ"י לפקוביץ זצ"ל, ויוצא מזה שאתרוג מן שכם הוא מאא"ז רבי יונה זצ"ל, ועודנו חי וקיים, והוא אתרוג של הגאון רבי מיכל יהודה לפקוביץ זצ"ל ששיבחו הגר"י שפירא זצ"ל במכתב הנ"ל וכתב שעל זה היה עיקר הכוונה שלנו שיתפשט מזה לאלפים ורבבות.

ובן באורחות רבינו על בעל הקהלות יעקב זצ"ל (ח"ב הוספות עמ' טז) ובספר "ר' נחום" (עמ' 255) בשם הגה"צ רבי נחום ברגמן זצ"ל מאנשי ירושת"ו, כתבו שהלפקוביץ הוא משכם, שהיו עוד מכירים תואר אתרוג של שכם שהיה נפוץ בירושלים למדקדקים. (גם האתרוג הקדמוני ב"חשין" מתואר בצורת "פיראמיד המצר", בדומה לה"לפקוביץ" המקורי שבומניו).

ולפי כל זה, שהחזו"א נתן לנטוע ג' מינים, יוצא שזן של שכם הוא ה"לפקוביץ", והזן של צפת הוא הידוע בשם "הלפרין", וזן של אום אל-פאחם כנראה הוא ה"בראורמן" [להתאים דברי הגר"י שפירא עם הגר"ש גריינמן]^{נב}, ואלו השלשה הם החביבים ביותר אצל החזו"א וצוק"ל.

והאתרוג הלפרין שמקורו מצפת, ידוע שכשהיה החזו"א בצפת חקר ודרש אצל זקני צפת אחר המקומות בצפת וסביבותיה שהיו רגילים לקחת משם אתרוגים לפי המסורת, ונודע לו שהאיזור הנקרא "ואדי עמוד" שם גדילים עצי אתרוגים באופן פראי, ומקובל שהם בלתי מורכבים, ומשם נטל אתרוגי למצוה, וזה נתן לרח"י הלפרין לנטוע.

והאתרוג בראורמן שכנראה מקורו מ"אום אל פחאם", שנתן החזו"א לנטוע, יבואר לקמן פרטי השתלשלות אתרוג זה.^{נב}

וסיפר לי ש"ב הגאון הגדול הישיש רבי מאיר צבי ברגמן שליט"א שהביא פעם אתרוג תימני להחזו"א וצוק"ל שפתחו ובדקו לפרטיו ואמר בזה"ל: "מ'זעט אז ער איז א גוטער", פירוש, זה נראה טוב, אבל לא בדרך רק על אחד מג' הנ"ל.

נב. גם מה שמסופר על התימני (מסורת עמ' רפ) שהגרמ"י ד זצ"ל התווכח עם החזו"א וצוק"ל לומר, שבהיות שאין לו מיץ הוא יותר טוב מאתרוגי אה"ק העתיקים, נראה שהגרמ"י ד זצ"ל נודע מזה מאא"ז זצ"ל כשהתחיל בשנת תש"ט למכרם בדלית ברירה אתרוגי התימנים.

נג. בישורון (שם עמ' תתקכ"א הער' 13) עושה חשבון שהיתה לאחר סוכות שנת תש"ג או תש"ד.

נד. אתרוגי א"י (עמ' 17). קודם שהביאו לשם אתרוגי "עלמא" הצפונית.

נה. ומתאים לדברי בנו של הגר"מ אילביצקי זצ"ל (טהרת עמ' שכ הער' פד) שהחזו"א נטע את הברווארמן.

נו. לקמן יבואר שאתרוגי ברוורמאן הובא ע"י רבי זרח בראורמן ורבי ש"ז בהר"ץ מאום אל פחם, ומזהם נטעו בחצר ביתו של רבי יצחק ברוורמאן (נכד של רבי זרח) בפתח תקוה, ומזהם קיבל הגאון החזו"א (מסורת עמ' רלט, ישורון שם).

נז. וחבל שלא ניטע. במסורת האתרוג (עמ' שכג) כ' שהחזו"א בדק אתרוג אחד ממאורקו ובדק פרטי התואר ולא הוטבו בעיניו.

הסיפורים המקוריים מה"בראורמן" וה"קיבלביץ"

ה"בראורמן" וה"קיבלביץ" שניהם מתייחסים להשרף מבריסק וצוק"ל, אף שבשטחיות יש מדמים ביניהם, מתברר בניתוח לפרטים שהם זנים נפרדים, וכן מוכח מהדנ"א⁵¹.

הבראורמן מתייחס להגה"צ רבי זרח בראורמן זצ"ל⁵², והקיבלביץ מתייחס לרבי יחיאל מיכל קיבלביץ ז"ל. ועל סדר תולדותם כבר נכתבו הרבה מאמרים, וכל אחד בונה מדיליה ומוסיף מדילי' בהדבר סתום דמה הקשר למהרי"ל דיסקין זצ"ל, לכן שאלתי מפאר משפחתינו דו"ר הגאון הגדול רבי יעקב יהודה בראורמן זצ"ל ר"י מאה שערים, ואמר לי שהוא מסורת אמיתית וידועה היטב בהמשפחה שהגה"צ רבי שלמה זלמן בהר"ן זצ"ל [שהוא היה המשגיח הראשי שנתמנה מאת הבר"צ בשנת תרל"ח לבדוק האתרוגים] והגה"צ רבי זרח ראובן בראורמן [היה מגדולי תלמידי השרף מבריסק כנ"ל] זצ"ל הלכו למקום שגדלו אתרוגים המקוריים⁵³ להביא אתרוג בלתי מורכב לנטוע, והביאוהו להשרף מבריסק לאשרו, ואישרו לנטוע, ופירותיהם היו למכירה אצל בנו רבי ישראל דוד בראורמן בפתח תקוה ששם בחצר ביתו היו האילנות.

עוד אמר לי שאביו אב"ד הגה"צ רבי שלמה בראורמן זצ"ל⁵⁴ ר"מ בישיבת עץ חיים בן הגה"צ המקובל רבי זעליג בראורמן זצ"ל ר"י ישיבת מאה שערים⁵⁵ מתלמידיו הקרובים

נח. DNA. הליכות שדה (גליון 146, אלול תשס"ה, עמ' 51).

נמ. הגה"צ רבי זרח ראובן בראורמן זצ"ל (במשפחתנו הי' נקרא "פעטער רבי זרח") נולד בהוראדנא לאביו הגה"צ רבי שמואל בן הגה"צ רבי שלמה זצ"ל. ולמד שם תורה מפי הצדיק המפורסם רבי נחומ'קע מהוראדנא זצ"ל (המאור שנה ח' חוברת א' עמ' יד). בשנת תרמ"ה עלה לאה"ק ללמוד תורה מפי השרף מבריסק (בטוב ירושלים פ"ב עמ' שיא). ונהיה לאיש סודו ואמונו, דלה והשקה מעמקות שיעוריו לאחרים. אחרי הסתלקות רבו הרביץ תורה בישיבת דגל תורה ובישיבת מאה שערים בירושלים ע"ה"ק. יסד "אגודת שומרי תורה" למנות רבנים בתוך החומות (עמ' 17). במושבות ולהקים תלמיד תורה וישיבות התחיל באגודת דגל תורה ובשסגרה השלטון (הגרלה בידאייקה סתיו תשס"א מס' 118) חזר ויסדה בשילוב ועד משמרת הקודש בשם שומרי תורה בהוראת גדולי ישראל (נצח ישראל חארשא תרע"ד, עמ' 292). ע"ע בטוב ירושלים (פ"ח, ע"ע עמ' כו, שטו), דברי מרדכי (כ), עמודא דנהורא (כו), תולדות החינוך התורתי (עמ' רמ, שצח), מארי דארעא ישראל (פ' ג), ושתל ישיבת לאמזא לפתח תקוה (שם למדו הרבה מגדולי דורינו שליט"א). נלב"ע בשנת תרנ"ץ.

ס. לדאבתינו בא אלינו השמועה בעת סיום כתיבת המאמר שדודי שחל"ח לחיי עוה"ב תנצב"ה.

סא. ראה במסורת (עמ' רל"ח) עדות בשם ר' ישראל דוד (בנו של רבי זרח) דמקור האתרוגים הם מאיזור אום אל פחם, ולא מאיזור שכם

סב. היה חתנו של הגה"צ רבי אליעזר ליפא פרוש זצ"ל (אחיו של האחים הקדושים בני הגה"צ רבי שלמה זלמן פרוש זצ"ל בן הגה"צ רבי נפתלי צבי פרוש זצ"ל הראשון).

סג. בן דודו אב"ד הגה"צ רבי זעליג ליב בראורמן זצ"ל בן הגה"צ רבי בצלאל בן הגה"צ רבי שלמה בראורמן זצ"ל ונכד הגה"ק בעל יסוד ושורש העבודה ז"ע עלה בילדותו בן י"א שנים עם בן דודו הגה"צ רבי זרח זצ"ל שגידלו בכך. רבי זעליג היה שקדן עצום ובעל מסגף, שימש כמו"ץ בבית השרף מבריסק שקראו "מייץ זעליגל" וכיהן כראש ישיבת מאה שערים (בטוב ירושלים עמ' שיז), יסד ישיבה ב"מגדל עדר" והביא המצויינים לירושלים ע"ה"ק (תולדותיו בקונט" מוקנים אתבונן" (שבסו"ס "ולשכנו תדרשו" ח"א) וב"כור הברזל" יש גם חידושי תורתו). היה מרצות שיעורים בתורת הח"ן וגם עם הרה"ק רבי שלמהק מוועה"ל זצ"ל היה אתו שיעור בספד"ק עץ חיים כל לילה אחר חצות. נלב"ע בשנת תרצ"ו והניח

של השרף זצוק"ל בירך עליה.

סדר השתלשלות של אתרוני בראורמן היתה, דרכו זרח בראורמן ורבי שלמה זלמן בהר"ן דלאחר שאישרו רבם מברסק, הביאו לפתח תקוה לנטוע בפרדס המשותף של הרה"ג רבי זאב שחור עם רבי פנחס גלובמאן, ולאחר הרבה שנים, היות שהאילן לא נתן פירות אצלם, העבירו רבי זרח את האילן לחצר בנו רבי ישראל דוד בפתח תקוה. כן סיפר רבי יצחק בראורמן בן רבי ישראל דוד⁶.

גם אתרוני הקיבלוביץ הוא מפרדס של רבי פנחס גלובמאן, דלאחר שלא נתן האילן של רבי זרח פירות והעבירו רבי זרח לביתו של בנו הר"ר ישראל דוד, נסע רבי פנחס להביא אתרוני חדש לנטוע בפרדסו, וחתנו רבי יחיאל מיכל קיבלוביץ היה מטפל בו, ועל שמו נקרא האתרוני קיבלוביץ [נטיעת אתרוני זה היה כעשרים שנה אחר נטיעת האתרוני בראורמן, ע"י לקמן].

פרדס המשותף של הר"ר פנחס הלוי גלובמאן ז"ל

ובדי לברר הדברים, נבאר פרטי תודלות של הר"ר פנחס הלוי גלובמאן ז"ל, והשתלשלות פרדסיו שמסר נפשו על שמירת מצות התלויות בארץ, ועל קשריו עם חכמי ורביני ירושלים ועם תלמידי השרף.

הר"ר פנחס הלוי גלובמאן ז"ל נולד בשנת תר"ל והגיע לארץ ישראל בשנת תרל"ו. בשנת תרמ"ח נשא בת הרב רבי יהושע שטמפפר ממסדי פתח תקוה, ולמד בכולל בירושלים עיה"ק מספר שנים. אחר כך יצא רבי פנחס עם חמיו לעבודת האדמה⁷ ומגלגלן זכות ע"י זכאי שהציל שני אתרוגים מהעתיקים, הבראורמן והקיבלוביץ. הרב יהושע שטמפפר התישב בפתח תקוה עם שותפיו מיסדי העיר⁸ בקיץ תרל"ח בחלקת "קאסאר" שקנו באדמת

דורות ת"ח וצדיקים. נכון להביא מה שאמר עליו הרה"ק רבי שלמקה מזוועהיל שרבי זעליג הוא אחד משלשה ל"ו צדיקים אשר נמצאים בירושלים עיה"ק ת"ו (בספר צדיק יסוד עולם).

סד. סיפר לי ש"ב הרה"ג רבי משה חיים טברסקי שליט"א נכד האדמו"רים לבית רחמיסטריווקא, חתן דו"ז הגה"ח רבי אריה הגר זצ"ל חתן זקינו הגה"צ רבי שלמה בראורמן, דכשנתחנן עם דודי, סיפר לו דודו האדמו"ר מראחמיסטריווקא ירושלים זצ"ל, שפעם הבחין אביו הרה"ק רבי יחנן טשע זצ"ל במחזותנו הצדיק רבי אלכסנדר סנדר אורי זצ"ל (תלמיד אא"י רבי זעליג זצ"ל) שמתענה, אמר לו בטח למדת מהצדיקים רבי זעליג ורבי זרח זצ"ל, שמתענים משבת לשבת ומתמידים בתורה ועבודה כאילו לא היה. וע"ז אספר לך משל, פעם הביאו בבית המלך עושה פלאות שהלך על חוט מתוח בלי פחד כלל, וכולם הסתכלו והפליאו אותו. נתקנאה בו בת המלך, והתחילה ג"כ לנסות כן. אמר לה המלך "בתי" האיש הזה נולד ברגלים עקומות, ולא היה יכול לצגת רק בתרגילים נוראים, לכן הוא הולך על חוט מתוח כמו על הארץ. אבל לא כן אתה, אחרי שהורגלת לילך כמו כולם, לא תוכל לילך על חוט מתוח. וסיים הרה"ק מראחמיסטריווקא זצ"ל שכן הדבר בתענית, הצדיקים הנ"ל נתגדלו בתעניתם משבת לשבת, ואי אתה יכול לעשות כמוהם.

סה. ראה במסורת (עמ' רל"ד) שיחה מוקלטת מרבי יצחק.

סו. אנציקלופדיה (עמ' 224), זה היה בשנות התר"ן לפ"ק כששב הר"י ז"ל מנידודיו בחו"ל להצלת המושבה.

סז. הר"ר דוד מאיר גוטמאן והר"ר יואל משה סלומון. הרי"ם סלומון היה בבדיקת חורף תרל"ח עם

"אמל"בש", ובקיץ תרל"ט הביאו היבול הראשון למעמד הפרשת תרו"מ ב"מאה שערים"^{סח} לפרסם מטרת המושבה לשמירת המצוות.

[הגאון רבי עקיבא יוסף שלעזינגר זצ"ל בעל לב העברי בשליחות חמיו הגה"ק רבי הילל מקאלאמייא^{סח} זצ"ל ובהתקצת השרף מבריסק^ק זצ"ל ובהסכמת כל חכמי הדור^ע (ומהם כ"ק ארמו"ר הראשון זי"ע), קנה ביחד עם אנשי כולל אונגארן^ק ומהם אא"ז הגאון רבי יוסף שמואל הערשלקער זצ"ל אבד"ק סאבאדי ובנו דו"ז הגאון רבי דוד הערשלקער זצ"ל ר"י עץ חיים^ק (חתן הר"י שטמפפר ז"ל) גם חלקת "טיאן" הגדולה.]

בשנת תרמ"א נתקשרו מייסדי ותושבי פתח תקוה בתקנת שבהסכמת השרף מבריסק ורשמו ה"קושיאן" על שם השרף ("כתב ההתקשרות" תח"י). השמיטה של שנת תרמ"ב שמרו כולם כהלכתה^ק. ולאחר ששלט הבארון בתרמ"ז בחלק מהמושבה, ופקידיו דרשו לעבוד בשביעית^ק, נלחמו ה"ועד משמרת הקודש"^ק לשמירת שביעית של שנת תרמ"ט, וכן דאגו תמיד להחינוך במושבות.

ובשנת תרנ"ג כבר הצליח אילני תפוחי זהב בפתח תקוה ונתנו פירות לרוב, כאשר נדפס בקונטרס גבעת שאול^ק (הארנשטיין, עמ' 20), ולא עברו שנים מועטים עד שהתפוז משם נהיו לשם דבר^ק. ובפרדסי רבי יהושע שטמפפר וחתנו רבי פנחס גלובמאן היה גם

הגרש"ז לעזוי זצ"ל והגה"צ רבי שמואל מוני זילבערמאן זצ"ל.

סה. זכרונות ר' זרח ברנט (עמ' 15-14).

סט. תשובות בית הילל (סי' קסח-קסו). ליום הקנין קבעו תענית.

ע. תולדות שבתורת יחיאל לבעל לב העברי זצ"ל (עמ' לג-לד), ע"ע זכרונות ר' זרח ברנט (עמ' 12) ועוד.

עא. קיבל יותר ממאה וחמשים מכתבים בשנת תרל"ז מגדולי ישראל בהמלצתם החמה לענין זה ורוב המכתבים נאבדו בטורקיא ונשאר לפליטה רק חמישים, ובתוכם הרד"ק מקשאנוב, הייטב לב, ורבי ליבוש ממאשיצסק, ומדגאונים המחנה חיים, מהר"ם שיק, הקול ארי, המכתב סופר מקראקא, אמרי שפר מדאראג, הג"ר חיים הירש מאנהיימער, ובעל קיצור שו"ע, ובעל רחמי האב, ורבי שמואל צבי ממנוקאטש אביו של האמרי יוסף מספינקא ועוד. (תולדות שבס' תורת יחיאל (שלעזינגר), ובס' שנת שבתון, צילום הכת"י בס' בשבח ישוב הארץ).

עב. ביניהם הרד"ג רבי יעקב בלומנטאל שחרר"י שטמפפר (מאה שנים פ"ת עמ' 48) מנהו ממייסדי פ"ת. היה מנהל בית היתומים דיסקין, ובועד השחיטה, בונה מקואות, (וכיון לחובבים הראשונים ח"ד 20), ומבאי ביתו של השרף.

עג. ואחיו הרד"ג רבי אברהם זצ"ל, ושניהם חתומים ג"כ בכתב התקשרות. בישיבת עץ חיים כיהנו שני ראשי ישיבות וא' מהם היה הגאון רבי דוד הרשלקער זצ"ל, וכשעלה הגראז"מ זצ"ל פנו מקומם לכבודו. נכדו הוא הרד"ג המפ"ר רבי משה הערשלקער זצ"ל אשר הוציא לאור ספרי הראשונים.

עד. זכרונות ר' זרח ברנט (עמ' 20) דברי מרדכי (כג).

עה. על הראשונים (עמ' 124), דברי מרדכי (טז, כא: ועוד).

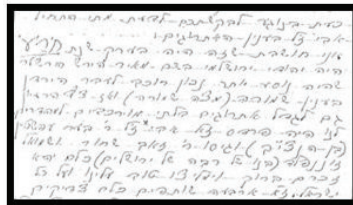
עו. כולל רבי נפתלי הירץ הלוי תלמיד השרף שהיה ר"י דגל תורה, ובתרמ"ז כאב"ד יפו והמושבות (בטוב ירושלים פ"ג).

עז. בתרס"א לפ"ק נוסדה בפ"ת אגודת "פרדס" לשיווק פירות הדר לחו"ל (לוח א"י שנה יב תרס"ז, הודעות, עמ' 51).

הרה"ג רבי זאב שחור שותף עמהם" וישב בירושלים עיה"ק על התורה והעבודה, כששותפם הרה"ר פנחס גלובמאן וחותרו עובדים בפרדס³⁸. וכשנלב"ע הרה"ר יהושע שממפפר בסיון תרס"ח, נשאר הפרדס בבעלות רבי פנחס גלובמאן³⁹ עם הרה"ג רבי זאב שחור.

שני השותפים מסרו נפשם לשמירת שביעית בפרדס, ולא סמכו על שום היתרים אפילו כשנקלעו למצוקה ל"ע (אתרוגי א"י הער' 33, והער' 38). במוצאי שביעית שנת תרצ"ב חילקו הבר"צ בירושלים עיה"ק פירות הפרדס שהופקרו חנם לכל דורש (גניי שביעית עמ' 391). ובשנת תרצ"ט מתואר רבי פנחס גלובמאן כהיחיד בכל ארץ ישראל השומר שביעית כהלכתה (מנחת ירושלים עמ' קעג). ואם כן נמצא שהפרדס של רבי פנחס כבר היה עוד בחייו של המהרי"ל דיסקין זצ"ל.

ועל הבאת גרעיני אתרוג החדש שנמטע רבי פינחס לאחר שהעביר רבי זרח בראוורמן את אתרוגו לביתו של בנו רבי ישראל דוד אחר שלא עשה פירות, כתב ע"ז בתו אלמנותו של רבי מיכל קיבלוביץ במכתב, שאביה הרה"ר פנחס גלובמאן היה לו עוד קודם נישואיה פרדס משותף לארבעה צדיקים, והם: א] אביה רבי פנחס גלובמאן, ב] הרה"ג רבי זאב שחור, ג] הרה"ג רבי דוב בער עפשטיין, ד] הרה"ג רבי שמואל בן הגה"ק רבי יוסף חיים זוננפלד, ובו היו עצי אתרוגים שלא נתנו פירות.

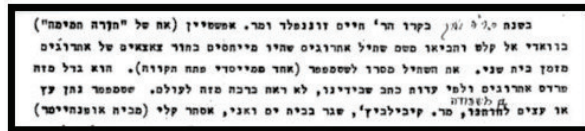
קטע ממכתב בת הרה"ר פנחס הלוי גלובמאן ז"ל אודות אתרוגי קיבלוביץ

מקור השתילים אינו ברור במכתב, רק שאא"ז הגה"צ רבי מאיר צבי הערשלר זצ"ל נסע בסביבות תר"ע לפ"ק לעבר הירדן למצה שמורה, וציץ רעיון לארבעה שותפים הנ"ל שנסעו עמו לגדל אתרוגים למהדרין. מסורת משפחת "קיבלוביץ" היא שמקור האתרוג הוא מ"ואדי קלט" שאצל יריחו, והרה"ר מאיר וונדר שמע בעצמו כן מפי הרי"ם קיבלוביץ (גליון מן השרש, תשס"ו, עמ' 23). וזהו הטעם להזכרת שם אא"ז זצ"ל במכתב הנ"ל שפרדסי ואדי קלט היו בחכירתו של רבי מאיר צבי, אבל לא היה מר' שותפי הפרדס בפתח תקוה.

ע"ה. אנציקלופדיה (עמ' 1462), אתרוגי א"י (עמ' 34 הער' 38).

ע"ה. הרה"ר יהושע ז"ל עסק להוציאה ממשבר בעת הקדחת, פעל לחינוך כשר, ועצר בעד ריקודי תערובות.

פ. ראה אתרוגי א"י (עמ' 32), אנציקלופדיה (עמ' 224).

קטע ממכתב שע"י הר"ר יצחק קלי ז"ל ממושב בית מאיר

גם במכתב שע"י הר"ר יצחק קלי^א כתוב שמקור אתרוג הקיבליץ הוא מואדי קלט. והוסיף שם שהשתילים הובאו בשנת תר"ע לפ"ק ע"י הגה"ק רי"ח זוננפלד זצוק"ל, עם הרה"ג רבי דוב בער עפשטיין^ב, גיסו של השותף האחר הרה"ג רבי זאב שחור^ג.

שני הגיסים אלו היו ת"ח מפורסמים, יר"ש מרבים, עסקנים גדולים, מדקדקים בהלכה, נאמני רוח^ד, ומרביצי תורה בישיבת עץ חיים. הרה"ג רבי זאב שחור^ה היה גזבר ה"ועד העיר לקהלת האשכנזים", וגיסו הרה"ג רבי דוב בער עפשטיין היה היו"ר של העדה החרדית^ו ושניהם היו בהנהלת האגוד"י הירושלמי^ז. בשנת תרע"ט יסדו יחד את ה"ועד המפקח על תרומות ומעשרות ועירובין" כסניף מ"אגודת שומ"ת" של הגה"צ רבי זרח בראוורמן, לפעלי הגרב"צ יאדלער^ח זצ"ל בהפרשת תרו"מ במושבות. כן ב"אגודת בני תורה" עבדו עם "אגודת שומ"ת" לשלוח מורי הוראה למושבות^ט, ותמכו והקימו עוד מוסדות.

פא. ידיד משפחת קיבליץ, קיבל שתילים מרי"ם קיבליץ ז"ל וגידלם במושב בית מאיר. מזה שכותב שמסרוהו לר' יהושע שטמפפר אחד ממייסדי פ"ת, ברור שזה לא היה אתרוג הקיבליץ, שר' יהושע שטמפפר נלב"ע בתרס"ח לפ"ק והקיבליץ לא קודם תרע"ד לפ"ק. אלא צירוף ב' מעשות, אחד שהיה בזמן ר' יהושע שטמפפר, ואחד כשהיה הפרדס ביחד חתנו ר' פנחס גלויבמאן.

פב. בן הערוך השלחן וגיסו של הנצי"ב (חתן הערוך זצ"ל בדור"ש), ואשת הערוך"ש היתה אחות הנצי"ב. הרה"ג רבי חיים ליב אבי רא"ז שחור, היה בן אחות הנצי"ב. התורה תמימה היה בן הערוך"ש כידוע.

פג. על ידי שהיה חתן רבי אלכסנדר זיסקינד שחור (ממנהלי הועד הכללי כולל ווילנא ועץ חיים, וממייסדי ימין משה) אבי רבי זאב.

פד. נתמנו יחד בצוואת קרוב משפחתם הגר"ח ברלין (בן הנצי"ב) זצ"ל כאפוטרופסים על עזבונו (סיני מג, עמ' יב).

פה. בטוב ירושלים (פט"ו עמ' שצב), תבונה (כרך ב), גדולי הדורות (ח"ג), שלמי תודה (ביהמ"צ תשע"א), הפרדס (שנה טז חוב' א), זכר אבות. הערותיו לשו"ע בספר בית מרדכי (י-ט תש"ב). כשעלה הגרי"ז מבריסק זצ"ל לאה"ק, לא אבל במשך תקופה מחשש המצוות התלויות בארץ רק מבית רבי זאב שחור, ואמר לבניו ששמע עליו מאביו הגר"ח שיש לנו קרוב בירושלים המדקדק לצאת כל השיטות, ואפשר לסמוך עליו בכל (מבוא לחידושי הגר"ח, ב"ק, עמ' לו). נלב"ע בתש"א.

פו. כותרת ב"לשעה ולדורות" (עמ' 57), ספר היובל של אגודת הרבנים (משנת תרפ"ח עמ' עד), מד"י.

פז. קול קהל ישראל (י-ט תרפ"א, בסופו), האיש על החומה (ח"ג עמ' 21, ע"ע עמ' 82).

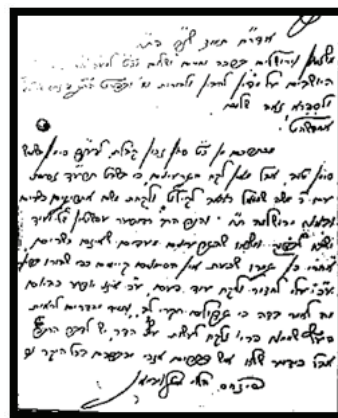
פח. בטוב ירושלים (פט"ו עמ' קצד), הגרב"צ זצ"ל הקדיש פרק שלם (פט"ו) על "מורו ורבו" הגה"צ רבי זרח זצ"ל.

פט. בתוך החומות. היה חבר גם ב"אגודת שומ"ת" (בטוב ירושלים פ"ב, שרשרת הדורות), מבוני שכונת "שערי חסד" יחד עם מרן רי"ח זוננפלד זצ"ל (בשערך ירושלים, הישוב) וחתום נגד ההיתר מכירה (החבצלת י"ד טבת תרע"ע, ע"ע ב"שורוק" כז).

מכתב הר"ר פנחס הלוי גלובמאן ז"ל

כשנתמנה הגאון רבי פנחס עפשטיין זצ"ל לחבר בד"ץ העדה החרדית בשנת תרצ"א², פעל הרבה לתקן השגחה לתועלת הציבור הרחב, וזיכה את הרבים באתרוגים כשרים. מאותם השנים יש כגנוי הבר"ץ מספר אגרות מהר"ר פנחס הלוי גלובמאן בכשרות הפרדסים שברק (גליון ההשגחה, תשרי תשע"א, עמ' 52-56), אחד מהם נערכת להגר"פ עפשטיין זצ"ל כמענה למכתב שאלה מהבר"ץ על פרדס אחר, ונתפרסם במסורת האתרוג (עמ' רמה) וז"ל:

אדר"ח תמוז... מציון וירושלים, ברכה וחיים ושלום וכ"ט, למע"כ הרבנים הג' היושבים על מדין, להבין ולהורות ש', ובפרט הה"ג ר' פנחס [עפשטיין] שליט"א, ולספרא נאה [הגר"ח נאה ספרא דדיינא] שלום. אחדשה"ט! מכתבכם מן כ"ט סיון לנכון קבלתי. לפענ"ד סימן השורש סימן טוב, אבל מאין לקח הגרעינים. כי בשבט תרע"ד נסעתי עם ר' משה שמואל ראאב לקילט [ורדאי קלט], ולקחתי משם אתרוגים כשרים, ובאנו ירושלימה ת"ו. והנה הרב ר' דובער עפשטיין ז"ל ועוד ישבו לבדוק, ומצאו שהגרעינים מעידים שאינם כשרים. אחרי כן גמרו, שכעת אין הסימנים קיימים כפי שהורו בדין, ע"כ עלי לחזור ולקח עוד פעם. ע"כ איני יודע כהיום מה לאמר בזה, כי גדולים חקרי לב תמיד מהדרים לראות העץ שממנו פרי' נלקח לעשות עץ הדר. יש לדבר הרבה, אבל כידוע לא איש דברים אנכי, מכבדכם בכל היקר.

מכתב רבי פנחס הלוי גלובמאן ז"ל

פרט השנה נחסר אבל לא היה קודם שנת תרצ"א, השנה שבו נלב"ע הרה"ג רבי דובער עפשטיין שנכתב עליו בהמכתב הנ"ל ז"ל. וגם שבשנה זו שנת תרצ"א נכנס הגאון ר"פ עפשטיין זצ"ל להבר"ץ. תשובתו של רבי פנחס גלובמאן להגאון רבי פנחס עפשטיין היתה שפרדס אחר אף שסימן השורש היה טוב, לא די בזה, שגם צריכים לחקור למקור הגרעינים.

לראיה לזה סיפר מעשה ישנה משנת תרע"ד, שניסה להביא אתרוגים מואדי קלט כדי לנטעם, והביאים לירושלים לבדוק סימניהם. ואותם שבדקו, הורו לו שצריך "לחזור" ולקח בסימנים יותר טובים, מפני שגדולים חקרי לב תמיד מהדרים לראות העץ כשלוקחים לנטוע, ואין לנטוע אתרוג אף שהם באים ממקומות מוחזקים לבד, רק צריך להדר לראות העץ ולבדוק הסימנים, ומהוראה זו דייק רבי פנחס גלובמאן שאין להכשיר ע"פ בדיקת הסימנים לבד, רק גם לחקור על מקורם.

צ. לאחר פטירת הגרמ"ל רובין זצ"ל בתרפ"ט לפ"ק בעיר ווינא (נסע להתרפאות ולבנסיה הגדולה של אגודי).

הנה עדות רבי פנחס הלוי גלובמאן בעל אתרוג קיבלצין [שנמנעו אותו כשעשרים שנה נמיעת אתרוג הבראוורמן], שזמן נסיעתו לוואדי קלט היה בשבת תרע"ד, ולא בשנת תר"ע כבמכתב רבי יצחק קלי שהיה שנת השמיטה האסורה בנמיעה, וא"כ אי אפשר ליחס את אתרוג זה להשרף מבריסק ששחל"ח כבר בתרנ"ח [ואפילו אם היה הנמנע קודם לכן בשנת תר"ע (כדברי רבי יצחק קלי), אי אפשר ליחס את זה להשרף מבריסק ששחל"ח כבר בתרנ"ח].

ויש מקשים כן גם על הראשון, ה"בראוורמן", שמבינים שתיכף ומיד לאישור השרף מסר רבי זרח לבנו רבי ישראל דוד, והלא רבי ישראל דוד נולד בשנת תרמ"ו^{צא}, וא"כ בפמית השרף בשנת תרנ"ח לא היה יותר מי"ב שנים.

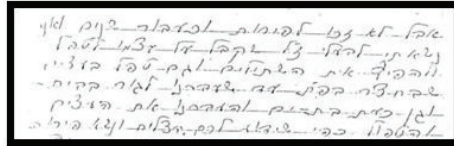
ויש שכבר הרחיקו לכת לומר שאין המסורה להשרף בפרטות, אלא שהשרף הקפיד על העתיקים. אבל זה אינו, דהקפדה על אתרוגי העתיקים היה כבר מהאמרי בינה והגאון רבי שמואל סלאנט זצ"ל וכל גדולי ארץ קודם שעלה השרף מבריסק.

ובאמת על הבראוורמן לא קשה כלל וכלל, כיון דרבי זרח היה רוח הרוחני בפתח תקוה מתלמידי השרף אשר ידועים לגדולים אנשי רוח והמעש, יסדו שכונות, הגבירו פעלים לשמירת החינוך והשביעית, והפעילו רשת עצום של תורה ויראה ושמירת המצות בכל ארץ ישראל. הלכך לא היו להם מעצור למצוא מקום בכל ארץ ישראל לנמנע אתרוג שאינו מורכב שנתאשרו ע"י השרף, שהוא היה רבם ומאורם ואור לנתיבתם על כל פרט ובודאי בזה. אלא דכבר כתבתי דבעדות מוקלטת מרכי יצחק^{צב} בן רבי ישראל דוד בראוורמן (מסורת עמ' רלה) אמר להדיא שהגרש"ז בהר"ן הביא הבראוורמן לפ"ת לנמנע בפרדס של השותפים רבי זאב שחור עם ר"פ גלובמאן (חותן הר"ם קיבלצין), והיות שלא נתן פירות אצלם, העבירו מהפרדס הג"ל לביתו של רבי ישראל דוד. נמצא שקושיא זו במנעות יסודה, דהבאת האתרוג הבראוורמן ע"י הג"ר זרח והגרש"ז בהר"ן היה עוד בשנות התר"נ בחיי השרף מבריסק, ונמנעו אותו בפרדס של רבי פנחס גלובמאן, שהיו לו פרדסים עוד בחיי השרף, ושם שמרו שמיטה וכל המצות התלוים בארץ כנ"ל, ורק לאחר כעשרים שנה, שלא נתן האילן פירות, אז העבירו רבי זרח לביתו של בנו ר' ישראל דוד בפ"ת, וא"כ א"ש מה שהעידו שהביאו אתרוג זה להשרף מבריסק לאשרו^{צג}.

צא. בילדותו נסתכן, ונתרפא מכף מרק של שבת שנתן השרף מבריסק זצ"ל לחנוך פיו (עמוד אש עמ' קסא).

צב. נולד עוד בירושת"ו בתרס"ד לפ"ק, והיה שו"ב בפתח תקוה. נלב"ע בתשנ"א לפ"ק

צג. וכן העיד רבי יצחק ברוורמאן (בן ר' ישראל דוד) דוקנו רבי זרח ורבי ש"ז בהר"ן הביא השתולים לפני שנים רבות קודם פרוץ מלחמת העצמאות בשנת תרע"ד (ראה מסורות עמ' רל"ה), וא"כ על כרחך שזהו שתולים אחרים ממנה שהביא רבי פנחס גלובמאן בשנת תרע"ד, וגם רש"ז בהר"ן נבל"ע בשנת תר"ע, וא"כ בודאי השתולים שהביא היה הרבה שנים קודם מכאן.

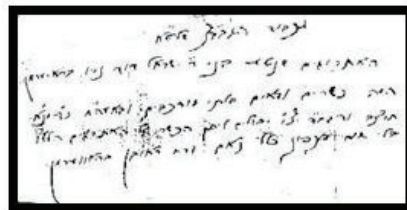
ממכתב בת ה"ד פנחס הלוי גלובמאן ז"ל שהאחרונים לא עשו פירות אצל אביה ז"ל

זוהי שלא נתנו פירות אצל רבי פנחס גלובמאן ושלכן הועברו רבי זרח לביתו של בנו רבי ישראל דוד, זה מבואר גם במכתב הג"ל של בת רבי פנחס גלובמאן, שכתבה שבפרסם אביה לא זכו לפירות, ועברו שנים עד שנישאת לרבי מיכל קיבלביץ שטיפל בעצים שבחצר אביה ונתן מים כל יום עד שעשו פירות. וכיון שנישואיהם נתקיימו בשנת תרע"ד שנת הבאת האתרוג החדש מואדי קלט ע"י אביה, א"כ באיזה שנים קודם חתונתה לא נתנה פירות? אלא דבהכרח צ"ל שהיה לרבי פנחס אתרוג קודם שנת תרע"ד, והוא הבראוורמן שלא נתנה פירות, כמו שסיפר רבי יצחק בראוורמן, ולכך ניסעו עוד פעם והעבירו לביתו של רבי ישראל דוד בראוורמן בשנת תרע"א-ג. והאתרוג שטיפל בו רבי מיכל קיבלביץ הוא האתרוג החדש שהביא רבי פנחס בשנת תרע"ד לשם, תחליף תחת הבראוורמן שלא נתן פירות, והאילן הזה השני, שטיפל בו ר' מיכל קיבלביץ, עשה פירות.

כתב הכשר מהגה"צ רבי זרח בראוורמן זצ"ל

ומקריב נתפרסם אישור הכתוב וחתום ביד הגה"צ רבי זרח ראובן בראוורמן זצ"ל. וז"ל:

לכבוד הגבד"צ שליט"א. האחרונים שנטע בני ר' ישראל דוד נר"ו בראווערמן, המה "כשרים ודאים בלתי מורכבים". ובאעה"ח כ"ז מנ"א תרצ"ב. והגב"ד יצ"ו יכולים ליתן הכשר על האחרונים הללו, בלי שום פקפוק כלל. נאם: זרח ראובן בראווערמן.

כתב אישור ע"י הגה"צ רבי זרח ראובן בראוורמן זצ"ל

צ"ד. אתרוגי א"י (עמ' 35). גם אלמלא ניטע הקיבלביץ בתרע"ע לפ"ק, לא היה ניתן לצפות שיתן פירות בתרע"ד לפ"ק.

ניתוח פרטים שבמכתב רבי פנחס גלובמאן

רבי משה שמואל ראב"ז ז"ל [שכתב ר' פנחס במכתבו הנ"ל שנסע עמו לוואדי קלט להביא אתרוג], היה קרוב משפחה לרבי פנחס גלובמאן ולחותנו רבי יהושע שטמפפר, גם היה קרוב לאב"ז הגה"צ רבי מאיר צבי הערשלער זצ"ל שהיה לו פרדסי אתרוגים בוואדי קלט.

זוהו שרבי יצחק קלי מספר שנסעו הגה"ק רי"ח זוננפעלד זצ"ל והרה"ג רבי דוב עפשטיין להביא אתרוג, שזה נראה כסתירה ממה שהעיד בעצמו רבי פנחס שנסע עם רבי משה שמואל ראב"א, אין זה סתירה כלל, כיון שרבי פנחס מעיד שהאתרוגים שהביא עם רבי משה שמואל ראב"א נפסלו לדינא, ובודאי לא נטע אותם³. והיות שהורו לו לחזור עוד הפעם כדי להביא אתרוג אחר, לכך ביקש מרבי דוב עפשטיין שהוא היה מהפוסלים את אלו שהביא, שישע עמו כדי שיוכל לבחור הטובים גם ע"פ דעתו, ונסע עמהם גם הגה"ח זוננפעלד זצוק"ל. ובוה מוכן ג"כ מה שבעדות בת הר"פ יש שני שותפים נוספים, הרה"ג רבי דוב עפשטיין והרב רבי שמואל בן הגרי"ח זוננפעלד, כיון שבנסיעה השניה נשתתפו גם הם עם רבי פנחס.

"במכתב: כי גדולים חקרי לב וכו' לעשות עין הדר"

אב"ד השייכות של האתרוג קיבלו בי"ץ למהר"ל דיסקין עדיין צ"ב, דאתרוג שלו נטל מואדי קלט בשנת תרע"ד, וזה היה הרבה אחר פטירת של המהר"ל דיסקין.

אב"ד כנראה בתוך המכתב של רבי פנחס נמצא התירוץ לזה, דבמכתב רבי פנחס גלובמאן יש שתי חומרות גדולות המעוררים תמחון. אחת, שאפילו כשנוטעים במקום מוחזק צריך לבדוק סימני האתרוג. והשנית, דאפילו בסימנים טובים אין לנטוע המובא למצוה, רק לילך לאילנות ולבדוק בשרשיהם. לכן נסע לירושלים עיה"ק לבדוק סימני האתרוג, והיות שלא היו כ"כ שביעי רצון להרבנים, הטילו עליו נסיעה שניה כמבואר במכתבו, והוסיף שחומרא זו הוא מגדולים חקרי לב.

³ אבי משפחה זו הוא הגאון רבי יחזקיהו הכהן זצ"ל אבד"ק בעלער מח"ס מגדנות יחזקיהו. נפ' בפורים שנת תק"צ. הי' ידידו וריעו של הגה"ק דחת"ס זי"ע שכיבדו מאד (יש אליו תשובה ביר"ד סי' ר"ב, ובחור"מ סי' קכ"ד בשנת תקע"ו). בספר 'תקון מדות הנפש' אשר הדפיס נכדו רבי מנחם יהודה שטאמפפר (אחיו של רבי יהושע שטאמפפר) בירושלים בשנת תרמ"ג, ובסופו הדפיס זמר ע"פ קבלה לשבת קודש לסעודת שלישית מאת זקינו הגאון רבי יחזקיהו הכהן זצ"ל וז"ל: זמר נאה לשבת קודש מאת הרה"ג המפורסם ראש כל בני הגולה א"א זקני זצוק"ל אב"ד ור"מ דק"ק בעלדין והגליל יע"א במדינת אונגארן, ושמו חתום בראשי חרוזות יחזקיהו בר אבי מוריננו משה הכהן חזק, וצוה לתלמידיו שיאמרו אותו בסעודה שלישית שהוא רעוא דרעוין. ולאחר פטירתו באו תלמידיו לק"ק פרעשבורג אצל המה"ג מו"ה משה סופר ז"ל וראה השירה הזאת בידם וחמא מה דחמא ואמר חבל על דאבדין, אילו ידע מזאת קודם פטירתו היה מתעסק עמו בנסתר יותר ויותר. וכדי שלא ישכח וכו'. נכדי הגאון מבעלעד הם משפחת ראב"א ושטאמפפר מפתח תקוה, ומשפחת הערשלער עקשטיין וטויסיג מירושלים עיה"ק.

⁴ במסורת האתרוג הבין שהר"פ ז"ל מעיד כאן להגר"פ עפשטיין זצ"ל שנטע האתרוגים שפסלו הבר"ץ, ותמוה.

בשלוקחים לנמוע צריך סימן הפורצים

ישמעתי בזה טעם הגון לבאר דברי ר' פנחס גלובמאן במכתבו, דבשנת תרל"ז בבדיקה הגדולה בכל גני הארץ, כותבים הבודקים דהסימן ל"מורכב" שהוא הרושם מאיחוי ההרכבה (בפריעה"ד נק' חיתוך הסדן). ויש סימן טוב יותר מזה, דאם יוצאים ענפים חדשים מה"שורש" והם עלי אתרוג מוכרח דאינו מורכב, דאם הוא מורכב ממין אחר לא היו יוצאים עלי אתרוג אלא ממין אחר. וענפים אלו נקראו "פורצים" או "סורים" (מסורת עמ' ריד). אבל לא כל אילן יש להם הפורצים¹⁴.

וז"ל פרי עץ הדר (עמ' 14):

ועל כולם פה אחד הסכימו, שבאם יוציאו השרשים ענפים חדשים שקורים אותם "חאנצירא", אז יוכר מעלי הענפים הנ"ל אם המה עלי אתרוגים, וזה סימן מובהק שהשורש הוא גם כן אתרוג. ואם השורש הוא לימון, אז גם הענפים היוצאים מהשרשים המה ג"כ לימון. וזה סימן שאין עליו פירכא, ובנקל נוכל להכיר עלי אתרוג מעלי לימון מתוק, וע"ז סמכנו בכל בדיקותינו ע"כ.

הגרש"ז בהר"ן זצ"ל, כשנשאל מבעל ביכורי שלמה זצ"ל לאופן ההשגחה, תיאר ג' מדות בבדיקה: א) סימן ברור לבלתי מורכב, ב) העדר סימנים, ג) סימן ברור למורכב, וז"ל:

ב"ה ז' אדר ראשון תרנ"א. פעה"ק ירושלם תוב"ב. שלום [וכו']. אכן אשר בקש כבודו להודיעהו מבדיקת האתרוגים המורכבים את אשר בידיעתי, לא אמנע הטוב מאתו. דרך כלל ג' מדות באתרוגי ארצינו הקדושה: יש אילנות שידוע לנו על פי סימנים מובהקים שבהם, שאינם מורכבים. (סימנים ברורים לי לפי עסקי בזה, מעת התחיל מסחר אתרוגי עה"ק יפו ת"ו). מדה בינונית, שלא נמצא בהם סימן מורכב ולא שאינו מורכב, והמה נמכרים לברכה, (כי העדר הסימן שאינו מורכב אינו ריעותא, שיש אילנות ידועים בבירור שאינם מורכב ואעפ"כ אין בהם סימן, לפי שהסימנים אינם נמצאים בכל זמן, יש זמן שלא נמצא הסימן ואח"כ יהי), ומדוע נחדש ריעותא. מדה השלישית, אילנות שנמצאים בהם סימנים שהם מורכבים, והללו אינם יוצאים מתח"י, רק מפסידים אותם מחשש שלא יבואו לידי ברכה. ובשנה העברה, הי' אצלי הרבה אתרוגים מאלו והפסדנו אותם. ואף שרצו לקנותם קודם החג למרקחת לא רצינו בזה מחמת חשש [וכו']. דברי החותם נכון ואמת, ודו"ש מרחוק, מעיר בית אלקי יעקב סלה. שלמה זלמן בהר"ן.

צו. ז"ל (פריעה"ד בעמ' 9): משם יצאנו והלכנו לגן "דאבאש"... ושאלנו לו איך וכיצד שתלם, והראה לנו ג"כ חכמת ההרכבה כהראשון. והראה לנו כל האילנות שלו החדשים, את הענפים המורכבים, והסדן למטה ג"כ לימון מתוק, ובאיהו מהם מצאנו אתרוגים קטנים נאים ומהודרים עם הפיטמאות. והראה לנו שהאילנות החדשים ניכר ההרכבה בהם למטה בהשורש, יען כי ניכר מקום חיתוך הסדן [ו-רושם האיחוי]. אמנם כאשר יזקין בערך שמונה שנים, אז מתעבים הענפים החדשים ומכסים את החתך הנ"ל וכו' ע"כ. דמשגיחים אומרים שבזמנינו לא קיים חשש זה.

צה. וכ"כ הרר"י ספיר ז"ל שנתלזה עמם (הלבנון שנה יד, מס' טו, עמ' 119, י בסליו תרל"ח לפ"ק).

ובזה מבואר מה שכתב רבי פנחס גלובמאן "כי גדולים חקרי לב תמיד מהדרים לראות העץ שממנו פרי' נלקח לעשות עץ הדר" והקשנו דלמה הצרכו לראות העץ אם הוא כבר בחזקת מוחזק ולא ראינו שום סימן של הרכבה שם, מ"מ מבואר דיש סימן יותר טוב מזה דיש פורצים.

ובמוכן עשה רבי פינחס בשנת תרע"ד כשנסע להביא אתרוג חדש לנטעו בפרדסו, נטע רק מאילן שיש לו פורצים, אבל החילוק הוא דרש"ז בהר"ן ורבי זרח נסעו לשכם, ורבי פנחס נסע לוואדי קלט, והטעם לזה דלאו כל אילן יש לו פורצים, וצריך לנסוע למקום שיש שם הרבה אילנות למצוא אילן אחד שיש לו פורצים, ובשנים של המהרי"ל דיסקין בשנת תר"ן היה עיקר הפרדסים המוחזקים באזור שכם, ובשנים של רבי פנחס היה עיקר הפרדסים המוחזקים בואדי קלט, כמו שכ' אא"ז רבי מאיר צבי בפרסומו בשנת תרע"ד דיש לו אתרוגים "למאות ולאלפים" מפרדסים של ודאי קלט, ולכך גם הקיבלוביץ מתייחס על שם המהרי"ל דיסקין, דשניהם נעשו על פי הוראת תלמידי מהרי"ל דיסקין לנטוע דוקא במקום שיש לו פורצים.

ובנסיעה השני של רבי פנחס לוואדי קלט, נסע עמו גם הגה"ק רי"ח זוננפעלד זצ"ל שגם הוא היה מתלמידי המהרי"ל דיסקין כמו שכ' רבי יצחק קלי, ונטע רבי פינחס אתרוג, וזהו הנקרא אתרוג קיבלוביץ, וגדולי ישראל החשיבו אותו כמו הגרש"ז אויערבאך זצ"ל שבידך עליו (הליכות שלמה, תשרי אדר, עמ' רכה), וגם החזו"א והגר"י זצ"ל החשיבו אותו (נרות שלמה ס' קמד, פאה"ד ח"ד עמ' ריח).

בשנות התר"פ עד הת"ש לפ"ק, היה הר"ר יצחק בראוורמן ז"ל (שו"ב בפ"ת, בנו הגדול של רבי ישראל דוד) מטפל באתרוגים ובמכירתם שבחצר בית אביו רבי ישראל דוד, ושלה אתרוגים להרכבה גדולים ומהם החפץ חיים זצ"ל, ואחיעזר זצ"ל, והחזו"א איש זצ"ל, ועוד (מסורת עמ' רלט, מהרת עמ' שכא).

ובשנת תש"י נטע רבי יצחק מהם בחצר ביתו²¹, ואחרי שרבי יצחק נטע לו לעצמו, נתייבשו העצים המקוריים שבחצר אביו רבי ישראל דוד, ותחת העצים שנתבישו נטע אחיו רבי נחום אליהו בראוורמן בנו הצעיר של רבי ישראל דוד, משתילי רבי מיכל קיבלביץ, שחילק שתילים בעציצים לכל דורש²². ומוזה נוצרה שיטה²³ לאחר את מועד הבראוורמן לומר

צמ. ע"י הר"ר מאיר פויפער ז"ל. שהגאון הסטייפלער זצ"ל בא אליו מב"ב לפ"ת לקטוף אתרוג.

ק. הוא ואביו הררי"ד ז"ל רשומים באגודת "פרדס" (אתרוגי א"י עמ' 29 הער' 16) שבפ"ת לשיווק הדריים (סינדיקט), משא"ב הר"ר יצחק ז"ל. ותואם להר"ר מאיר פויפער ז"ל (אתרוגי א"י עמ' 85-84).

קא. במכתב אלמנת הררי"ם קיבלביץ. ואני נשאתי לבעלי ז"ל שקבל על עצמו לטפל ולחפץ את השתילים וכו'.

קב. "מסורת" (עמ' רמו, ע"ע עמ' רלא), אתרוגי א"י (עמ' 31) מזהר"ר פסח דוד גולדמאן שליט"א. ומה שתולים (אתרוגי א"י עמ' 29 הער' 21, מסורת עמ' רלד) בעדות מוקלטת מזהר"ר יצחק ז"ל שהמקור הוא מהר"ר פ גלובמאן ז"ל, בציטוט הקלטת (מסורת עמ' רלה) מפורש אחרת, שהגרש"ז בהר"ן זצ"ל היה המקור, והוא הביאם לפ"ת להפרדס המשותף.

ומה שמעידים בשם הררי"ד שהלך בתר"ע עם הר"ר פ לחפש אתרוג באא"פ (מסורת עמ' רל), אתרוגי א"י

שלא היה בחיי השרף, להיות שרבי ישראל דוד לא מחה בתמורה זו, מסתמא היו שניהם שווים בעיניו.

וראיה זו דחיה מעיקרא, דאין חיוב מחאה אלא כמה שהוא נגד התורה, אבל הקיבלין מהודר, ומעם שלא נמטע מאילן של רבי יצחק יש לתרין בהרבה אופנים ושערי תירוצים לא ננעלו, ובפשטות כדי לנטוע אילן חדש צריך לעשות שתילים, ואצל רבי מיכל היה מוכן ליתן שתולים לכל מי שרוצה, וגם שהקיבלין נעשו ע"י הוראת מהר"ל דיסקין, ונתאשר ע"י הגה"ק רבי יוסף חיים זוננפעלד זצוק"ל רבה של ירושלים תובכ"א ומגדולי תלמידי השרף³⁰ זצוק"ל.

אתרוגי ברוורמאן מקוריים נשארו לפליטה בחצר ביתו של רבי יצחק בפתח תקוה ומהם קיבל הגאון החזו"א (מסורת עמ' רל"ט, ישרון שם), ומשם נמטעו אצל הר"ר מאיר פויפער ז"ל וגיסו יבלחמ"א הר"ר גבריאל שנק הי"ו. ועליהם בירך גם זקני הגה"צ רבי שלמה בראורמן זצ"ל³¹ ובנו דו"ר הגאון רבי יעקב יהודה בראורמן זצ"ל, והוא קיים בימינו³².

[הגאון רבי אהרן קאטלער זצ"ל שחותנו הגאון רבי איסר זלמן זצ"ל קנה בשבילו כל שנה ושנה עד לשנת תש"ח מאתרוגי אא"ז רבי יונה זצ"ל, לאחר מאורעות תש"ח היה מברך על אתרוגי בראורמן, כמו שכ' בטהרת האתרוגים (עמ' שי"ט) ז"ל: ושמעתי בשם הגאון רבי יחיאל פאר שליט"א ר"י דרך איתן בפאר-ראקאוועי, שרבו הגאון המפורסם רבי אהרן קאטלר זצ"ל נתן לו אתרוג בשליחות שימסרנו לאביו הגאון רבי מנחם מענדל פערר זצ"ל שהיה חבירו של הגאון רבי אהרן זצ"ל בשיבת סלאבדוקא, ושיאמר לו בשמו שזה ודאי בלתי מורכב ואתרוג זה היה מאתרוגי בראורמן, והנה לפלא שמצאני בפנקסינו בשנת תש"ח ותש"ו נרשם גם שם של הגאון רבי מענדל פערר זצ"ל מהקונים ושמו נמצא בסמוך לשמות הגרא"מ וחתנו הגר"א קאטלר זצ"ל, וכנראה דעד שנת תש"ח קנה מאא"ז ז"ל, ששם קנו גדולי ירושלים האתרוגים המקריים, ורק לאחר מכן השתמש באתרוגי בראורמאן].

עמ' 30, חרי מוכרח שהיה בתרע"ג-ד לפ"ק בשחרר"ד כבר עבר לפ"ת ואתרוג השרף הועבר אליו. מטרת ההליכה היתה כדי לחפש תחליף להר"פ. הגרש"ז בהר"ן שחל"ח בשנת תר"ע, והר"פ הלך בתרע"ד לפ"ק. הטעם שבהר"פ באא"פ, היות שגם הראשון היה משם, וניסו בכל מה דאפשר להתאים להוראת הגדולים חקרי לב. שבו בידים ריקניות, שלא היו שם עוד די אילנות בפורצים כדי לבחור מהם בסימנים מצוינים, כשיטת השרף.

קנ. שבדאי ידע הוראות השרף זצוק"ל על נכון, ושואדי קלט ניטע ג"כ מהעתיקים שבמסורת כנ"ל. קד. והיינו אחר שנת תש"ח, שאא"ז רבי יונה לא היה לו עוד אתרוגים ארץ ישראל מקוריים, אז לקח מאתרוגי בראורמאן שגם חמה מאתרוגי המקוריים, אבל עד שנת תש"ח היה קונה אתרוג אצל אא"ז רבי יונה, כמו שמופיע בפנקס.

קה. ראוי לציין, שבין היודעים מתמורה זו, אכן היו כאלו שהזהירו ע"ז בלשון נקייה. ואלו שלא הבינו פשר דבריהם, סברו שהם מכוונים נגד ה"בראורמן" האמיתי.

מסקנת הדברים

אלו הדברים העולים מכל הנ"ל

(א) ההלפרין הוא מצפת, והלפקוביץ משכם, הבראורמן מאום אל-פאחם, והקיבלביץ מואדי קלט, ורק אלו הם אתרוגי אה"ק העתיקים הנקיים מכל הרכבה ותולדותיה, בחזקה ובמסורת ובבדיקות²⁰. בנוסף לזה נתאשרו שני אתרוגי החזו"א במביעת עיניו הברולחים, והבראורמן באישור השרף מבריסק, והקיבלביץ באישור תלמידי השרף והגר"ח זנפפלד זצ"ל, והן המה אתרוגי א"י שרבותינו הקדושים זיעועכ"א הירדו עליהם²¹.

(ב) רבותינו הק' ונקיי הדעת שבירושלים הקפידו לברך על אתרוג שיש לו מסורה הכי טוב, ולהחמיר אפילו על חשש תולדות מורכב, ואף הבר"צ של האמרי בינה שהתיר אתרוגי החדשים, היתה זאת רק בזמנם שעדיין לא היה חשש של הרכבה כל כך נתפשט בארץ, אבל לא נתנו שום הכשר על תולדות המורכב ממש, משא"כ בזמנינו.

(ג) בזמנינו סתם אתרוגי א"י הנמצאים בשוק הם מאתרוגים החדשים והם בתואר קורפו. כן הוא במסורה מדור העבר בני אה"ק מדור דור, וכן הוא פשוט למכירים צורת הקורפו שהיה אתרוג הכי נפוץ באירופא קודם השואה. ואתרוגי א"י העתיקים והמוחזקים יש להם צורה אחרת לגמרי כמו שמבואר לעיל. ואתרוג סתם שבא"י שהם מתולדות קורפו יש להם מסורה טוב מאד, אלא שהם בחזקת תולדות המורכב כנ"ל.

(ד) אתרוגי יאנאווע²² אע"פ שיש להם מסורה טוב מאד, מ"מ כולם בחזקת תולדות המורכב (ובלי הכשר מרב מובהק יש ספק קרוב לדאי שהוא מורכב ממש) כמו שמבואר בקונטרס של הרב ישעי' גרוס זצ"ל האדמו"ר מקערסטיר שהיה מסוחרי הותיקים של אתרוגי יאנאווע, וכבר האריך בזה בס' הנפלא טהרת אתרוגים (עמ' רמב) וזה ידוע גם בזמנינו.

(ה) אתרוגי תימן ומארוקו אף שהם בחזקת אינו מורכב ויש להם מסורה, אינו דומה כמו המסורה של שאר האתרוגים שהיו ביד רבותינו אשר מפייהם אנו חיים (עי' בטהרת עמ' שמג).

(ו) אולם אתרוגי חזו"א [ההלפרין מצפת, והלפקוביץ משכם] ובראורמן [מאום אל-פאחם] וקיבלביץ [מואדי קלט] המה האתרוגים אשר הוא במסורה מפי רבותינו אשר מפייהם אנו חיים, והיו חביב ונחשב מאד לכל גדולי ישראל בכל הדורות, ואין להם חשש מורכב כלל וכלל, ומוחזקת ועומדות מזמן הבי"ו ולמעלה עד בית שני.

קו. ודעת הבר"ץ בתרל"ח לפ"ק (פריעה"ד עמ' 20) שבכה"ג אין מקום לחשוש כלל לתולדות מורכב, גם למחמירים, וז"ל: באופן שגם החשש שחששנו על אתרוגי עיה"ק יפו גם על הברוקים, אולי המה שתילים מאילני מורכב וכו' הנה בכל אלו המקומות הנ"ל אין בהם שום חשש כלל וכלל וכו' עיי"ש. דהיות שלא היה אחד עם רושם האיחוי, וכל שעם פורצים היו עלי אתרוג, אין לחשוש גם באלו שבלי פורצים (ע"ע עמ' 19-15). ולדינא לכו"ע הוא כן.

קו. ה"קיבלביץ" כנראה מקורו מפרדסי מאא"ז רמ"צ זצ"ל בודאי קלט.

קח. ובדבר אל הקורא (עמ' 50) הביא מה שאמר לו הגאון רבי אברהם חיים נאה זצ"ל בעל קצות השלחן שהגם שהוא היה מחסידי חב"ד ומצאצאי הצמח צדק זי"ע לא היה מברך על אתרוג יאנאווע רק על אתרוג מא"י. ושאלתי אותו למה הוא אינו מברך כמו הרבי שלו ואמר שבעיני האדמו"ר ורעבישקייט הוא אינו מתערב, אבל הוא לא יברך על אתרוג מיאנאווע.

תש"ה: ר' מרדכי צבי שמרלר, ר' אביגדור מחסידי גור, ר' גרשון לוי, נמיאמ, ר' אהרן לעונטהל, ר' אלי' ברוך פרלמן, שולמן מחסידי ר' אהרן, ר' אייזיק מחסידי הג"ל, ר' חיים יוסף ג"ל, ר' אברהם יונגרייז, ר' מרדכי זונפלד, אחד מחסידי חב"ד, ישיבת עץ חיים לאמערקא, ר' נפתלי פרום, ר' יחזקאל שיינעלזון, ר' יונה לעפקוביץ, ר' מתת' דעוים (הג"ד יחזקאל פתחהו דעוים ה' חתנו של הג"ד שמואל דוד הבן מונק מח"ס שו"ת פאת שוך), ר' חיים וואלס, ר' ישראל אשר וואלעס, הרב שרייבמן מושב זקנים, ר' בנימן חיים פלדמן, ר' אלי' הרץ, ר' שמואל וינברג, הג"ר יונה צובנר (מפתחי העדה"ח), ר' יוסף יאקבויץ, ר' יוסף רוטמן, הרב יצחק נתן קופרשטוק (מח"ס מאורת נתן), ר' שמעון וינברג, ר' צבי אייכלער, הג"ר יצחק דוד צובנר (מנהל איתור הישיבות), ר' יעקב פריימן, ר' דוד צבי גודשטיין, ר' מרדכי בן ציון, ר' יהושע אוסטר, חתן ר"פ מינצברג מטבריא, ר' חיים ולצר, חיימון, ר' יעקב מאיר שכטר, מחסידי ר' אהרן, ר' יחזקאל וואלעס, ר' דוד פקשר, בנימין מינצברג, אכסנאי של מאיר בבני ברק, ר' מנחם יוסף וילהם, ר' שלמה כהן, ר' אברהם כהן, ר' הלל כהן, ר' מרדכי דושינסקי, בער בחור מגרמני, ר' עמרם ברש"י בלויא, רבי שם טוב, ר' אברהם סופר, ר' יצחק עפשטיין, בן ישיבת חברון, ר' נפתלי הרצל, ר' יהודא כהן, ר' אליעזר אורבך, ר' משה הולצמן, ר' עמרם זקס, ר' ש"י בר"מ פרוש, ש"י בר"א פרוש, ר' אברהם חיים צובנר, אחד משיבת חברון, אחד משיבת מרן, ר' מרדכי רוגנצקי, הג"ר שמעון רוגנצקי, ר' יונה לפין, ר' יעקב גדלי', ר' חיים מנחם מנדלזון, ר' אביגדור עדן, חתן ר' מרדכי דושינסקי, ר' דוד צבי גוטשטיין, ר' שמעון שפיטצער, הג"ר נחמן דובינסקי, ר' שלום עסטרייכר, חתן ר' אלי' וויי"ב, קטנוף בוכרי, ר' אברהם וואלעס, ר' שלמה גרוס, ר' נח תלמיד הגר"ז מכריסק, ר' חיים ש. פרנקנטל, ר' אייזיק, ר' שמעון דייטש, אחד מגרמני, העלוי גרונטשיק, ר' משה יאקבס, ר' משה אהרן גולמב, ר' יעקב מאיר שכטר, ר' זאב שפירא, ר' חיים שע'י, ר' זאב חשין, ר' מאיר דרוק, החבור פרידמן, ר' שלום עפשטיין, חתן השני של ר"מ דושינסקי, ר' זיסל ותיים ברלין, ר' מנדל פריימן, ישיבת סלובדקה, ר' משה שמש, יאודוויץ, מוסיף, שאלזון, ר' נפתלי פרוש, ר' לייב מראנץ, ר' מנחם יוליס, ר' דוד ברייער, ר' שמואל רוטנברג, ר' יוסף דוידוויץ.

תש"ז: ישיבת חברון, ר' שלום עסטרייכר, ר' בן ציון ברוך, שרשבסקי, ר' אהרן לוינטל, תלמיד הרב מפרשברג, תלמידי מרן, יצחק בן ציון לאמריקא, חתן ר' אלי' אייזק, ר' שמעון רובין, הארון האבער מפתח תקוה, מקבוצ חפץ חיים, ר' אביגדור מגור, ר' צבי פנחס מושקוביץ, ר' גרשון לוי, רש"ז פרוש ברא"ל, ר' אברהם פיש, ברוידא, ר' אברהם דייטש, ר' נחמן גישיד, ר' אלי' פרלמן, ר' חיים וולס, הג"ר מתת' דוויים, ר' אוריאל צימר, ר' אלי' שפירא, מכפר עטא סוחר, רש"ז בר"מ פרוש, בורכוף בוכרים, ר' צבי קליין, ר' יונה לפקוביץ, ר' אברהם כהן, ר' יונה צובנר, ר' יוסף חסיד גור, נתן סלום, ר' יעקב עדס, ר' יוסל מאניש, מרדכי רצקובסקי, ר' ישראל אשר וואלס, ר' אביגדור עדן, ר' אברהם סופר, ר' עמרם זאקס, ר' אברהם שאר ישוב, ר' אברהם לייב קליין, ר' יחזקאל וואלס, ר' אברהם חיים צובנר, בני ישיבת חברון, אייזיק, גבריאל בוימל, מיכל ברייער, אברהם ולצמן, ר' נחמ' חשין, משה הלצמן, יצחק סנדר, חיים יוסף ג"ל, אברהם ברש"י בלוי, אהרן וינברג, אברהם מאיר פרלמן, יהושע מסלונים, ר' חיים ולצר, אברהם פרידמן, ר' שמשון פישער, עמרם בר"מ בלוי, ר' שלמה הרשקוביץ, ר' גדלי' ניימן, ר' זלמן גיסו, הג"ר נחמן דובינסקי, ר' צבי קרויזר, ר' יחזקאל פרידמן, פרידמן מיהלומים, ר' נפתלי הרצל, ר' זאב חשין, ר' דוד פקשר, ר' צבי אייכלר, ר' משה פרוש, השיל פרנקל, ר' מנחם יוליס, ר' צבי מיכל ג"ל, יאודוויץ, ר' שמואל רוטנברג, ר' לייבוש דייטש, יעקב סנ"ל, פופנהיים, שישא, קופשיק, בן ישיבת מרן, הרב מלובלין, ר' מנחם, ר' חיים מנחם, הרוסי, זאב שפירא, בן ישיבת מרן, ר' יעקב גדלי', ר' משה אהרן גוועלב, הג"ר שמעון רוגנצקי, רייזנר, פנחס בלום.